

ECONOMISCH-STATISTISCHE BERICHTEN

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

16 april 1969

54e jrg.

No. 2691

Verschijnt wekelijks

COMMISSIE VAN REDACTIE:

H. C. Bos; L. H. Klaassen;
H. W. Lambers; P. J. Montagne; A. de Wit.

REDACTEUR-SECRETARIS:

A. de Wit.

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars;
J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick

SECRETARIS COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck.

INHOUD

Purgieren am Symptom	369
<i>Drs. F. Th. Gubbi:</i>	
Slagvaardige conjunctuurpolitiek. Een inventarisatie van het „fiscale” instrumentarium (I)	371
<i>Drs. J. van der Burg:</i>	
Research en ontwikkeling (II)	379
Notitie:	
Navolgenswaardig voorbeeld	378
Uit de tijdschriftenmap ..	384
Ingezonden stuk	385
Mededelingen	386
Boekennieuws	387
Geld- en kapitaalmarkt ..	391

Purgieren am Symptom

Van economie heb ik nooit veel kunnen begrijpen. Omdat ik deze karaktertrek waarschijnlijk deel met de meesten van mijn (al of niet „afgestudeerde”) vaktbroeders en -zusters, is het wellicht „nuttig” de oorzaak van deze tekortkoming eens nader te beschouwen. Een scherpe anamnese in de vorm van een bot zelfonderzoek leidde onontkoombaar tot de enig juiste en wetenschappelijk-verantwoorde diagnose: de „taalgrens”¹ heeft me in mijn zelfontplooiing geremd.

Vol geestdrift begon ik enige jaren geleden, onder vigeur van een relatief en absoluut groot welvaartstekort, met het bestuderen van enige werkjes over economie die het voor een beginneling uitnodigende opschrift *Principles* droegen², om mijn (zeer) Onbepaalde Behoeften Rationeel te leren Rangschikken, en zodoende achter het Groot Geheim van de Optimale Aanwending van mijn (zeer) Beperkte Middelen te komen.

Het studietempo werd helaas (zeer) vertraagd door het (zeer) grote aantal Engelse woorden dat ik in de betreffende literatuur tegenkwam. Raadpleging van Nederlandstalige boekjes als „Inleiding Tot De”, „Beginselen Van De”, werd me echter door deskundigen steeds ontraden. Bovendien, wanneer ik me dan toch eens stiekem in een hoekje van de bibliotheek terugtrok met een Boek van Eigen Bodem, las ik „consumptie” voor „consumption”, „kapitaalgoed” voor „capital good”, en „kardinaal nut” voor „cardinal utility”, wat me slechts in mijn mening sterkte dat ik te doen had met roomijs, resp. een enorme goede machine, resp. het Concilie.

Onder de behoedzame begeleiding van een Wetenschappelijk Medewerker, die me aanraade een Engels-Nederlands Klein Zakwoordenboekje aan te schaffen, kon ik, zij het langzaam, mijn studie echter blijven voortzetten en mijn economisch inzicht groeide navenant. Zo leerde ik bijvoorbeeld dat gewóón ijs ook tot de „consumption” behoort, dat een kleine goede machine eveneens een „capital good” is, en dat het Nederlandse kardinalen-nut steeds groter wordt (economie is per slot een menswetenschap). De anticlimax kwam helaas bij het probleem van de zogenaamde „input-output”, want in deze cijferhokjes kon ik echt niets anders zien dan het oud-Hollandsche gezelschapsspel met in-de-put en uit-de-put, terwijl ik dat alléén niet kon spelen: niemand kon me (immers) uit de put halen — ook, zo bleek me, de Wetenschappelijk Medewerker niet, want die verwees me slechts naar een van z'n eigen boekwerkjes (een vroegere syllabus in boekvorm; zéér economisch, naar zijn zeggen), waarin, in een niet zo vrije vertaling, van „input” en „output” wordt gesproken. Er zat dus niets anders op dan m'n studie af te breken en weer gewoon bursaal te worden.

Wie schetst echter mijn blijdschap toen een mijner relaties, begaan met de

→

¹ Hier in de (niet-Belgische) betekenis van de grens die woord- en taalgebruik aan het begrip stelt.

² O.a. van zekere Marshall. Al ras bleek echter dat de Angelsakken wel zeer principieel zijn, gezien de moeite die de auteurs zich getroost hebben om de gehele economie onder de zogenaamde „Principles” te brengen.

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

Weinig Consistente Wijze waarop ik Economisch Handelde, me een exemplaar aanbod van Prof. Dr. Th. van de Klundert *Grondslagen van de economische analyse* ³: hoewel „staathuishoudkundige ontleding” me natuurlijk veel duidelijker in de oren had geklonken, was één blik in het Register voldoende om me het vertrouwen terug te geven dat ik de economische-studiedraad waarschijnlijk spoedig weer kon opnemen. Op blz. 267 stond het immers, verhelderend eenvoudig, zwart-op-wit: „inzet 92”, en „inzet-uitzettafel 39, 40”! Inderdaad, geen vergissing mogelijk; op blz. 40 het ganzenbord, tot dan toe een intellectuele barrière; met weliswaar nog duidelijk rechtsonderaan de put, maar dat ik nu toch met geheel andere ogen kon bekijken — inzet: veiling, poker, krachten, voorzanger, militairen. Een wereld van begrip ging open... uitzet: linnengoed! Met enig zelfstandig denken ⁴ slaagde ik er nu ook in om de diepere betekenis van enig Engels vakjargon ⁵ te doorgronden dat tot dan toch nog niet helemaal lucide was (attentie, economisten-puristen-publicisten!):

inflow = invloed
capitalistic = kapitaal is zenuwtrek ⁶
supply elasticity = voorraadrek
Adam Smith = Adam Smid
export = Amsterdam (oud-havenstad)
Import = Thomassen (I'm port)
marginal = ruimtelijk
Allocate = opsporen van aluminium
customs union = vakbondsgebruiken
average = beweerde leeftijd
terms of trade = handelsuitdrukkingen
transaction = overdaad (schadelijk)
relationship = hospitaalschip (zie het verband)
rate of exchange = tempo van oude verandering
reduce = Von Thadden (een denkertje met grote D)
investment = inkleding
desinvestment = (gecensureerd; Red.)
reinvestment = zich weer kleden
chapter = venter
current = straathondverhuur
the „laissez faire” = 't laat maken
integrating = in 't traliwerk
international = tussenlanding
velocity = stadfiets (produkt. van Frans-Britse samenwerking, volgens Provo witter, en dus beter, dan een luchtbus of een Concorde)
Keynesian = sleutel 'ns 'an (iets voor marge-morraelaars als dR)
Industrial = proefvaart op de Indus
expression = oude druk
net tax = nette schatting
Say's law = zeg 's wèt (of: zàg 's wàt)
profit = voorvoegen
review = weeroverzicht

Aan Van de Klundert had ik bovendien nog het volgende te danken:

Blz. 231: $s = i$ *Stroomconditie*. Niemand die meer denkt aan het ondoorgrondelijke „flow” — wél begreep ik de

vroeger bij natuurkunde behandelde stroomformule $e = ir$ ineens veel beter. Blz. 231: *voorraadconditie*. Zijn we eindelijk af van het verfoeilijke „stock”. Het is nu ook meteen helder dat voorraadvorming geen voorraad-, maar een stroomconditie is... Alleen, wat moet ik met de „circulerende geldvoorraad” van blz. 45?

Blz. 62: *samengestelde goederen*. Onmiddellijke associaties met levende begrippen als samengestelde interest en assemblage-industrie.

Blz. 269 (Register): *repercussie-effect*, zie *terugkoppelings-effect*. Actueel cybernetisch.

Benieuwd naar de ware betekenis van „multiplier”, vond ik op blz. 184 iets dat erop leek: *multiplicator*. En ja hoor... En in het Register (blz. 270) nog een verwijzing: *vermenigvuldiger*, zie *multiplicator*. Maar dat is voor de hele dommen, want wie gaat er nou zoeken bij „vermenigvuldiger”, zolang er nog een voortreffelijke vertaling als „maler” is?

Blz. 201: *suffix*. Ik wist niet dat deze term ook buiten het gebied der spraakkunst wordt gebezigd, en hetzelfde betekent als het zoveel minder vanzelsprekende woord „index”. *Vast suf* van me; in ieder geval is verwarring met een statistisch basisgetal zodoende uitgesloten — niet echter met een grammaticaal achtervoegsel.

Hoe simpel, logisch voor de hand liggend, en moeiteloos te volgen scheen me nu de Engelse Economische Geheime taal, en hoe verwerpelijk nietszeggend de Anglicismen en Andere Barbarismen! Lang Leve onze MoederTaal, die ook de staathuishoudkundige vermag te dienen met een woordenschat waaruit hij naar hartelust Inhoudsvolle Purismen kan putten! Eerherstel voor onze Hollandse Self-Explaining Expressions!

Met m'n studie ben ik weer vastgelopen. Op Van de Klundert. Op de „intertemporele budgetrestrictie” (blz. 54), op „deze distinctie correspondeert met” (blz. 216), op het „autonom gedetermineerd” (blz. 198). Overigens is het, geloof ik, niet eens een onaardig boekje. Maar niet (meer) voor mij. Ik heb 't m'n relatie teruggegeven. Met het verzoek me te waarschuwen als er nóg eens iets in het Puur-ABN (nee, broeders en zusters, dit is géén Zuiver Geld-, Krediet- en Bankwezen) verschijnt. Waardoor ik weer verder kan met de economie. Of misschien ga ik ook wel Nederlands studeren. Of Engels, dat maakt toch niets uit.

Cor Rector

³ Academische paperback. J. H. de Bussy, Amsterdam 1968, 271 blz., f. 19,50.

⁴ Dit kostte me, na zoveel jaren universitaire studie, begrijpelijkerwijs nog tamelijk veel inspanning.

⁵ Vakjargon voor vaktaal.

⁶ Ook: Van Hall & Van der Molen (hoofdstad is zenuwtrek).

Slagvaardige conjunctuurpolitiek (I)

Een inventarisatie van het „fiscale” instrumentarium*

„Een meer effectieve anticyclische begrotingspolitiek vergt zowel budgettaire voorzieningen inzake mogelijke versnelling en vertraging van programma's van openbare werken als een verder gaande delegatie van bevoegdheden inzake de anticyclische manipulatie van belastingtarieven en belasting-faciliteiten”¹

INLEIDING

De regering, die tracht een bewust anticyclisch begrotingsbeleid te voeren als middel tot realisering van een van de vier belangrijke doelstellingen van het overheidsbeleid, te weten conjunctuurstabilisatie, is wel eens vergeleken met de straaljagerpilot die binnen een enge tolerantie marge van 1 à 2% moet trachten binnen de eenmaal uitgezette koers te blijven. Hij kan daarbij niet geheel en al vertrouwen op zijn automatische piloot; af en toe moet hij zelf ingrijpen om niet uit de koers te geraken. Een koers die — keren wij terug tot de overheid — mede bepaald wordt door de drie andere doelstellingen van het beleid, te weten: optimale allocatie van de produktiefactoren, redelijke inkomensverdeling en economische groei. Zelfs al zou de automatische piloot het „vliegtuig van staat” binnen de tolerantie marge kunnen houden, m.a.w. zouden de automatische stabilisatoren in staat zijn conjunctureel evenwicht te bewaren, dan is het nog maar de vraag of door de werking van deze stabilisatoren de overige doelstellingen niet geschaad zijn (in dit verband denke men ook aan de doelstelling m.b.t. de betalingsbalans).

Het geheel vertrouwen op deze stabilisatoren als een effectief werkend instrument binnen de overheidsuitgaven en de belastingtarieven — zoals sommige neo-liberale economen in de Verenigde Staten hebben gedaan — is beslist geen communis opinio meer, zoals uit het in deze artikelen te bespreken OESO-rapport *Fiscal Policy for a Balanced Economy* zal blijken. „The key to effective fiscal policy lies therefore in appropriate discretionary action” (*The OECD-Observer*, febr. 1969). Koerst de overheid binnen de „narrow band” — zoals de tolerantie marge in het OESO-rapport wordt aangeduid — dan zal zij een groot deel van het conjunctuurpolitieke arsenaal moeten inzetten, wil zij de uitgezette koers blijven houden.

Naast dit OESO-rapport zal ik tevens in mijn beschouwingen betrekken een recent Frans rapport, dat een aantal interessante opmerkingen bevat met betrekking tot de belastingheffing in dienst van de conjunctuurpolitiek, welke zijn besproken op een „Colloque Université - Administration” gehouden op 29 en 30 maart 1968 te Parijs². Daarnaast zal ik heel globaal enige aandacht schenken aan de in 1967 in de Duitse Bondsrepubliek van kracht geworden „Gesetz zur Förderung der Stabilität und des Wachstums der Wirtschaft vom 8.6.1967” (BGBl I S. 582), hierna kortheidshalve „conjunctuurwet” genoemd. Deze Duitse conjunctuurwet is, zoals M. J. H. Smeets in

het januari-nummer van het fiscaal maandblad *Belastingbeschouwingen* opmerkte, ten onrechte in de Nederlandse literatuur verwaarloosd. In de Duitse fiscale literatuur is deze „raamwet” vanzelfsprekend niet onbesproken gebleven, zodat wij ons mede aan de hand van de daar gegeven beschouwingen hieromtrent kunnen oriënteren³.

In mijn beschouwing zal ik voornamelijk ingaan op de vraag: welke instrumenten behorende tot het arsenaal van de openbare financiën staan de overheid ter beschikking bij het voeren van een slagvaardig conjunctuurbeleid. M.a.w. er wordt hier niet meer gegeven dan een presentatie van het instrumentarium. Hierbij zullen wij vooral — mede aan de hand van de reeds genoemde rapporten — het instrumentarium in een aantal andere landen aan een beschouwing onderwerpen.

Hierbij zal de vraag aan de orde komen of het ook in ons land mogelijk zal zijn, gelijk in Duitsland is geschied, te komen tot een wettelijke regeling van het ten dienste staande instrumentarium. Tenslotte ben ik mij er van bewust dat een meer kwantitatief gericht onderzoek naar de werking van de diverse instrumenten aan een wettelijke regeling vooraf zal dienen te gaan, wil men tot een zinvolle afweging komen.

Schrijver dezes is van mening dat een parlementaire discussie in het kader van een ontwerp van wet houdende een regeling van het conjunctuurpolitieke instrumentarium, in belangrijke mate gevolg zou geven aan de aanbevelingen die de OESO-commissie in haar rapport heeft gedaan. In dat verband zouden de policy-makers zich kunnen uitspreken over de vraag: welke indicatoren c.q. informatie geven ons aanleiding in te grijpen en in welke mate; welke instrumenten — naast de reeds automatisch ingebouwde —

* Enige beschouwingen over doel en middelen van de „fiscale” conjunctuurpolitiek naar aanleiding van het rapport *Fiscal Policy for a balanced Economy, Experience Problems & Prospects*, OESO, december 1968 (hierna OESO-rapport genoemd). Het begrip „fiscaal” is hier — zoals in de Angelsaksische literatuur gebruikelijk is — in zijn ruime betekenis gebruikt; heeft derhalve mede betrekking op de overheidsuitgaven.

¹ C. Goedhart: „Normering van het budgettaire en fiscale overheidsbeleid”, in: *Tijdschrift voor Documentatie en Voorlichting van de Nationale Bank van België*, december 1966, blz. 593.

² „L'impôt au service de la politique conjoncturelle”, *Statistiques & Etudes Financières*, april 1968, no. 232 suppl. (hierna het Franse rapport genoemd).

³ H. Vogel: „Die volkswirtschaftliche und finanzpolitische Bedeutung des Konjunkturgesetzes”, en K. H. Nissen: „Die steuerlichen Vorschriften des Konjunkturgesetzes”, beide in: *Deutsche Steuer-Zeitung*. Ausgabe A, Nr. 13 van 1 juli 1967.

kunnen worden gebruikt en in welke dosering; en vooral, op welke wijze vergroten wij de *budgettaire flexibilité* op dat snel en doeltreffend kan worden ingegrepen, een voorwaarde voor iedere conjunctuurpolitiek. Juist met betrekking tot de gewenste flexibilité bestaat mijns inziens de meeste behoefte aan een meer aangepaste wettelijke regeling. Hier ligt — gelet op de hier te lande bestaande opvattingen omtrent de werking van het parlementaire budgetrecht — tevens een van de zwaarste hindernissen op de weg naar een slagvaardig beleid.

Aan het slot van deze inleidende beschouwing wil ik duidelijk stellen dat een belangrijk uitgangspunt voor mijn betoog de erkenning is dat iedere conjunctuurpolitiek, wil deze niet verstoringen werken op de allocatie van de „real resources” en de redelijk geachte inkomensverdeling, over een zo breed mogelijk front moet worden gevoerd. Daarbij moet worden voorkomen de instrumenten zo te kiezen en in zodanige mate te doseren dat slechts bepaalde groepen — belastingbetalers of genietters van overheidsuitgaven — hiervan de invloed ondergaan.

Houden wij ten naaste bij dezelfde indeling aan als in het OESO-rapport dan komen in dit en een tweede artikel achtereenvolgens aan de orde:

- Uitgaven als conjunctuurpolitiek instrument
- Belastingen als conjunctuurpolitiek instrument
  - A. Fiscale instrumenten ter regulering van de investeringen
  - B. Fiscale instrumenten ter regulering van de consumptieve bestedingen
- Debt-management en conjunctuurpolitiek
- Automatische conjunctuurstabilisatoren
- Coördinatie van het beleid
- Bekorting van de budgetcyclus

Besloten wordt met een kort exposé van de Duitse conjunctuurwet en enige bouwstenen ten behoeve van het conjunctuurbeleid in Nederland.

UITGAVEN ALS CONJUNCTUURPOLITIEK INSTRUMENT

Een bevredigende mate van flexibilité in het conjunctuurbeleid van de overheid is een voorwaarde waaraan moet worden voldaan, wil dit beleid enig effect kunnen sorteren. Een juiste timing en dosering bij het gebruik van het instrumentarium op grond van tijdig beschikbare informatie omtrent de economische toestand vergroten de zekerheid dat het gekozen instrument het beoogde doel bereikt. Hier ligt sinds de aanvang af een van de knelpunten in de Nederlandse conjunctuurpolitiek.

Vooraf met betrekking tot de overheidsuitgaven als conjunctuurpolitiek instrument is vaak gewezen op de geringe flexibilité in antwoord op al te optimistische beschouwingen van macro-economisten, die soms meenden de uitgaven als een soort harmonica te kunnen indrukken en uittrekken al naar de conjuncturele situatie dit vereiste.

In zijn bijdrage tot het meergenoemde Franse rapport heeft H. Brochier ⁴ de volgende, zijns inziens aan deze starheid ten grondslag liggende factoren opgesomd: „A la baisse, elle résulte de l'importance des dépenses de personnel, des difficultés statutaires et sociales que susciterait une réduction des effectifs, des difficultés pratiques que provoquerait cette diminution des effectifs sans réduction correspondante des tâches de l'administration”. Dit betreft dus de starheid van de *gewone uitgaven* van de overheid ⁵.

Zo men van oordeel mocht zijn dat de *kapitaaluitgaven*

De Nederlandsche Bank N.V.:

Discount house

(ongecorrigeerd)

van de overheid daarentegen wel een grote mate van flexibilité bezitten en zich derhalve gemakkelijk in een conjunctureel begrotingsbeleid laten inpassen, dan wijst Brochier er in zijn bijdrage met nadruk op dat: „Dans ce domaine apparement plus mobile, le changement de rythme dans l'exécution des programmes en cours rencontre également des obstacles et des coûts: on ne peut, du jour au lendemain, faire cesser des travaux en cours”. Misschien zou men bepaalde projecten kunnen uitstellen in een hausse, doch ook hier krijgt men te maken met een grote mate van administratieve en technische starheid. Zo schrijft Brochier: „Mais dans la pratique les contrats pris avec les entreprises responsables des travaux, certaines immobilisations de capitaux et le coût des solutions d'attente dans l'administration, l'existence de capacités inemployées qui en résultent dans les industries situées en aval, rendent la modulation des investissements publics coûteuse et difficile”.

De onderkenning van de geringe flexibilité van de overheidsuitgaven is vrij algemeen onder de economen. Zo wijdt Goedhart ⁶ de starheid van de uitgaven voor een deel aan wettelijke of andere, niet op korte termijn te wijzigen voorzieningen. Evenzo Neumark ⁷, die wijst op de geringe mate van elasticiteit van de overheidsuitgaven als instrument van de conjunctuurpolitiek, veroorzaakt door het technisch en administratief immobilisme van de uitgaven.

Dat ook de OESO-commissie zich hiervan terdege bewust is geweest, blijkt uit de aanbevelingen die zij aan de regering heeft gedaan om te komen tot een grotere mate van flexibilité in (een deel van) het uitgavenbeleid (blz. 106-110). Wil men de uitgaven inschakelen in de fiscal policy, dan dient men over te gaan tot:

I. Een juiste, mede op grond van conjuncturele overwegingen bepaalde, timing van nieuwe investeringsprojecten (zo zou men in ons land de aanpak van nieuwe

⁴ H. Brochier in: „Les instruments fiscaux de la politique conjuncturelle”, o.c., blz. 610.

⁵ Cf. W. Drees Jr.: „Public finance policy and techniques for economic stability and balanced economic growth”, Congres de Budapest, Institut International de Finances Publiques, 1964, blz. 103: „Inflation hits the budget hard. Salaries of the civil service rise — perhaps even more than tax proceeds, especially when price control reduces the increase of profits. Transfer incomes are often tied to wages, and rise, too. The 'flexible' part of the budget, consisting of other expenditures mainly for social wants, is then hit by the rise in the price level and by the need to follow an anticyclical policy”. In dat laatste geval zullen de pressiegroepen reële inkrimping in deze sectoren trachten te verhinderen. Hier dus voornamelijk politieke starheid. Uit het betoog van Drees blijkt dat hier te lande het trendbeleid inzake ambtenarensalarissen een verstarrende invloed heeft op een belangrijk deel van de gewone uitgaven.

⁶ C. Goedhart, o.c., blz. 591.

⁷ F. Neumark: *Schleichende Inflation und Fiskalpolitik*, Serie Kieler Vorträge N.F. 14, 1959, blz. 14-15.

projecten, zoals de Schiphollijn, een tweede nationale vliegveld, verplaatsing rijksdiensten, een achtste medische faculteit etc., mede dienen af te stemmen op de — op korte termijn — te verwachten economische toestand ⁸);

II. Een indeling van de uitgaven naar de mate van flexibiliteit, d.w.z. aan te geven welke uitgaven in welke mate in een anticyclisch beleid passen. Dit lijkt enigszins op het bekende voorstel tot het aangeven door de vakminister van minder essentiële posten in zijn begroting, waarop in het kader van eventuele uitgavenbezuiniging is te snoeien. Hier wordt m.i. meer bedoeld een tijdelijke temporisering c.q. intensivering van met name genoemde uitgaven ⁹;

III. Het instellen van een *Emergency Investment Budget*, d.w.z. een voorraad investeringsprojecten die, indien sprake is van een snel optredende verslechtering van de conjuncturele situatie, terstond tot uitvoering kan worden gebracht. Parlementaire autorisatie van dit budget dient op voorhand te hebben plaatsgevonden, waarbij de regering wordt gedelegeerd het recht het tijdstip van uitvoering van de hierin opgenomen kapitaaluitgaven zelf te bepalen. Eenzelfde voorstel, nl. instellen van een Eventualbudget, kan men ook vinden in Neumark's Kieler Vortrag, waar hij voor de bestrijding van een ongewenste inflatoire ontwikkeling de volgende voorstellen doet (een Eventualbudget kent nl. geen spiegelbeeld): „Im jährlichen Haushaltsgesetz werden diejenigen Voranschläge, die sich nicht auf gesetzlich oder vertraglich fixierte bzw. solche Posten beziehen, von denen Parlament und Regierung wünschen, dasz sie nach Möglichkeit wirklich voll ausgegeben werden, formell als nur *bedingt bewilligt* bezeichnet. Das Parlament würde es also in diesen Fällen der Regierung überlassen, ob und gegebenenfalls in welchem Umfang sie den zuständigen Ressorts Kassenmittel für die fraglichen Zwecke zur Verfügung stellen will” (blz. 20-21). Hieruit blijkt dat Neumark de uitgaven als instrument ter beteugeling van een ongewenste inflatoire ontwikkeling mede op de hierboven onder II omschreven wijze wenst te gebruiken. In de Duitse conjunctuurwet van 1967 is m.b.t. de inflatiebestrijding zowel gekozen voor het blokkeren van een deel van de uitgaven als wel voor het blokkeren van extra belastingontvangsten (par. 15 Abs. 4 Konjunkturgesetz) in een egalisatiereserve. Hieruit kan men in een recessie extra investeringsuitgaven financieren.

Hierbij is in de conjunctuurwet de Bondsdag de bevoegdheid gegeven, ingevolge par. 8 Abs. 1 van deze wet, op bepaalde uitgaven dan wel op het totaal van de uitgaven te besnoeien, indien en voorzover het nieuwe — door de regering voorgestelde — uitgaven betreft. Dit geldt tevens voor de in de recessie geplande investeringsuitgaven uit de conjunctuuregalisatiereserve. Volgens Neumark ¹⁰ heeft het parlement niet de bevoegdheid om met betrekking tot de reeds lopende uitgaven in een bepaald dienstjaar iets te ondernemen, indien de regering op conjuncturele gronden besluit bepaalde uitgaven in dat jaar nog niet te doen c.q. niet tot het maximaal gevoteerde bedrag te doen. Deze procedure is de hierboven onder II vermelde, doch nu zonder parlementaire autorisatie. Budgetrechtelijk verdient het bedrijven van conjunctuurpolitiek op deze wijze geen navolging. Wil de regering snel afremmen — zonder parlementaire inmenging — dan is dit middel uiteraard zeer effectief. Gaat men ten behoeve van de conjunctuurpolitiek over tot een snellere legislatieve procedure, dan kan de regering door het indienen van een tussentijds begrotingsoverzicht toch slagvaardig handelen zonder het budget-

recht afbreuk te doen. Op de mogelijkheid van snelle parlementaire procedures kom ik nog terug.

In ons land is door de Commissie-Simons een doeltreffend geachte methode ter bestrijding van administratieve en legislatieve starheid genoemd: het opnemen in de rijksbegroting van bepaalde bedragen, die slechts mogen worden uitgegeven wanneer dit met het oog op de conjunctuur wenselijk is. Als mogelijke procedures noemt deze commissie: (a) het opnemen in een bepaald begrotingshoofdstuk van een post voor zgn. aanvullende werken, (b) idem, van een post wegens kosten van maatregelen ter bestrijding van eventuele conjuncturele werkloosheid ¹¹. Naar het door de OESO-commissie voorgestelde *Emergency Investment Budget* is voor Nederland dus geen grote stap meer. Een dergelijke „Reservebegroting voor aanvullende werken” kan eventueel worden gevoed met middels verhoging van bepaalde belastingtarieven in de hausse ontstane meeropbrengsten. Het invoeren van een dergelijke belastingregulator komt nog nader aan de orde.

Naast de geringe legislatieve en administratief-technische flexibiliteit van vele overheidsuitgaven als rem op het conjuncturele gebruik van deze uitgaven, is vaak gewezen op het complementair verbonden zijn van particuliere bestedingen en overheidsuitgaven. Zo lezen wij bij Goedhart: „Voorts leidt vaak de complementariteit tussen particuliere bestedingen en overheidsvoorzieningen ertoe, dat in een hausseperiode de uitbreiding van de particuliere investeringsactiviteit gepaard gaat met een aandrang tot opvoering van de complementaire overheidsvoorzieningen, bijv. in het vlak van wegenbouw en openbare nutsbedrijven, waaraan moeilijk weerstand blijkt te kunnen worden geboden” ¹². Is de aanwezigheid van complementariteit mede een van de oorzaken van de geringe aanwendingsmogelijkheid van sommige overheidsuitgaven in een slagvaardig conjunctuurbeleid, vele andere uitgaven zijn veel minder star dan vaak wordt verondersteld. Zo lenen bijv. de overdrachtsuitgaven (subsidies — zoals woningbouwpremies) zich in principe zeer wel voor beperking in de hausse.

De op wat langere termijn gezien complementaire uitgaven op het terrein van de infrastructuur zijn op korte termijn nog wel te variëren. Hierbij kan de overheid streven naar een evenwichtige ontwikkeling over de conjunctuurcyclus. Verschuiven van aanvangsdata van nieuwe (onderdelen van) investeringsprojecten alsmede temporisering van onderhanden werken is soms mogelijk (denk aan: ruilverkavelingen, landaanwinning, Deltaplan, etc.) met com-

⁸ In dit kader zou men aan de minister van Financiën grotere bevoegdheid kunnen geven om het tijdstip van uitgaven van reeds in de begroting geautoriseerde bedragen, mede met de desbetreffende ressort-minister, te bepalen in het licht van het op dat tijdstip uit conjunctureel oogpunt gewenste uitgavenbeleid. Deze bevoegdheid is door de commissie-Simons de minister van Financiën slechts toegedacht m.b.t. de begrotingsposten voor aanvullende werken en bestrijding conjuncturele werkloosheid (d.i. met betrekking tot het onder III genoemde *Emergency Investment Budget*).

⁹ Zie voor de bezwaren verbonden aan het „aangeven van minder essentiële taken” door de regering: W. Drees Jr. en F. Th. Gubbi: *Overheidsuitgaven in theorie en praktijk*, Groningen 1968, blz. 328-330.

¹⁰ F. Neumark: „Steigerung der Effizienz fiskalpolitischer Instrumente des Stabilitätsgesetzes”, in: *Finanzarchiv*, N.F. Band 28, Heft 1, oktober 1968, blz. 108-109.

¹¹ *Rapport van de commissie (-Simons) tot voorbereiding van een herziening van de comptabiliteitswet*, 's-Gravenhage 1960, blz. 41-42.

¹² C. Goedhart, o.c., blz. 591.

penserende inhaal in de recessie. Elders werd er op gewezen dat de typisch complementaire uitgaven bovendien vatbaar zijn voor verschillen in de mate van betaling door de particulier (hogere motorrijtuigenbelasting; hiermede remt men tevens de particuliere besteding, welke de oorzaak is van de extra overheidsuitgaaft, enigermate af) ¹³.

Van belang is echter dat een grote groep uitgaven, i.c. de overdrachtsuitgaven, zich zeer wel voor conjuncturele beïnvloeding lenen, mits hiertoe de politieke bereidheid bestaat. Geen economisch-technische complementariteit, doch een zekere politieke starheid maakt dat deze in het politieke krachtenveld centraal staande uitgaven — op grond van de reeds vaak beschreven non-interventie-houding van de bij deze overdrachtsuitgaven geïnteresseerde policy-makers — in de praktijk nauwelijks benut worden in het kader van uitgavenbeperking in de hausse. Dat in de recessie verhoging van deze uitgaven politiek gemakkelijk ligt, is wel duidelijk. Op dit gebrek aan „omkeerbaarheid” wijst Neumark zeer nadrukkelijk, waar hij schrijft (blz. 14): „Ausgabe- und steuerpolitische Maßnahmen, die während einer vorhergehenden Rezessionsperiode mit antideflatorischer Zielsetzung ergriffen worden sind, erweisen sich infolge des Druckes politisch-ökonomischer Machtgruppen als nicht reversibel”. Dit te doorbreken vereist zeker politieke moed, maar zou stellig een meer evenwichtige verdeling van de last van de bestedingsbeperking ten gevolge hebben, een last die nu vaak op de politiek minder beschermde investeringssector van de overheid komt te rusten. Hier zij nogmaals herhaald: goede conjunctuurpolitiek gebruikt vele sectoren een beetje.

BELASTINGEN ALS CONJUNCTUURPOLITIEK INSTRUMENT

Waren de meest vooruitstrevende economen en politici in de jaren dertig er van overtuigd dat een actieve conjunctuurpolitiek noodzakelijkerwijze moest inhouden een grootscheeps openbare-werkenbeleid (New Deal, Plan van den Arbeid), eventueel ingepast in een begrotingsbeleid gericht op het handhaven van evenwicht „over de cyclus” (Zweden), het is Keynes geweest die er toentertijd reeds op heeft gewezen dat niet alleen openbare werken, doch alle overheidsuitgaven en -inkomsten tot het instrumentarium van de conjunctuurpolitiek behoren. Dat met name belastingtarieven een geschikt instrument waren bij de bestrijding van de grote depressie werd door politici nauwelijks geloofd (Pres. Roosevelt: „It cannot be that simple”). Niettemin bleek bij bestudering van de macro-economische samenhangen in de tweede helft van de jaren dertig dat Keynes een juiste analyse van de middelen tot en mogelijkheden van bestrijding van een depressie had gegeven. Zo vindt men in Nederland deze samenhangen beschreven in de bijdrage van J. Tinbergen tot het rapport *Onderzoek naar de blijvende werkloosheid en haar bestrijding* ¹⁴.

Uit deze studies van Keynes, Tinbergen, Frisch e.a. bleek dat onderbesteding (maar ook overbesteding) gecorrigeerd konden worden door meer (c.q. minder) uitgaven van de overheid, c.q. verlaging (verhoging) van belastingtarieven. Het niet onderkennen van de effectiviteit van de belastingtarieven als conjunctuurpolitiek instrument heeft mede geleid tot onnodige ordening en een met veel bureaucratie gepaard gaande openbare-werkenpolitiek (New Deal) in de jaren dertig, en heeft waarschijnlijk hier te lande uitvoering van (een deel van) het Plan van den Arbeid verhinderd. In Europa in de jaren vijftig, doch in de Verenigde Staten pas in de jaren zestig, is de regulerende

functie van de belastingen op het gebied van de conjunctuurpolitiek door de politici aanvaard. Praktische toepassing gaat evenwel nog maar stroef, zodat de aanbevelingen van de OESO-commissie op dit terrein alle aandacht verdienen van hen, die aan de vorming van het conjunctuurbeleid meewerken.

Bij bestudering van de belastingen als instrument voor het conjunctuurbeleid dient men:

- a. een wijziging in het belastingtarief;
  - b. een wijziging in de voorschriften voor de berekening van het belastbare bedrag (d.i. de heffingsmaatstaf); en
  - c. een wijziging in het betalingstijdstip van de belasting-schuld;
- als afzonderlijke instrumenten te onderkennen. De invloed van deze afzonderlijke instrumenten op de hoogte van de bestedingen zal hierna aan een onderzoek worden onderworpen.

FISCALE INSTRUMENTEN TER REGULERING VAN DE INVESTERINGEN

Bij het overwegen van de mogelijkheden die de overheid heeft om in het kader van een actief anticyclisch beleid de investeringen van het bedrijfsleven middels fiscale maatregelen te reguleren, dient allereerst te worden nagegaan welke factoren de ondernemingsinvesteringen in hoofdzaak beïnvloeden. In navolging van het OESO-rapport zien wij als de twee belangrijkste factoren: de liquiditeitspositie van de investerende onderneming en de verwachtingen t.a.v. het rendement van de te ondernemen investering(en). Wenst men de investeringen te reguleren in het kader van de conjunctuurpolitiek dan zal men moeten onderzoeken welke fiscale instrumenten geschikt zijn om de liquiditeit, c.q. het rendement te beïnvloeden. Deze instrumenten zullen dan, zoals hierboven reeds gesteld, betrekking hebben op de berekening van de belastinggrondslag (i.c. de fiscale winstberekening), de tariefzetting en het invorderingstijdstip.

Wenst de overheid via het fiscale instrument enige greep te hebben op de liquiditeit van de ondernemingen dan is te overwegen — aldus ook de OESO-commissie (blz. 113) — de heffing van de winstbelastingen niet meer te regelen via het in de meeste landen bestaande stelsel van aanslag op aangifte, doch d.m.v. het zgn. *pay-as-you-go*-systeem ¹⁵. Hierbij voldoet men de verschuldigde belasting direct bij de aangifte. Dit zou betekenen dat de winstbelasting op dezelfde wijze is te heffen als de omzetbelasting. Een dergelijke heffing van de winstbelasting zou zeker de flexibiliteit van deze belasting in het kader van de conjunctuurpolitiek ten goede komen. Immers bij voldoening van de winstbelasting bij wege van aanslag ligt er vaak een periode van 2 à 3 jaar tussen het einde van het relevante boek- (belasting-)jaar en de data waarop de belastingschuld wordt voldaan. Hierdoor kan er in een opgaande conjunctuur een situatie van over-liquiditeit ontstaan, welke de ondernemer kan aanzetten tot extra investeringen. De fiscus financiert dan voor!

Het stelsel van voorlopige aanslagen — zoals wij die bijv. voor de vennootschapsbelasting kennen op grond van art. 5 van de Achtste Aanvullingsbeschikking vennoot-

¹³ W. Drees Jr. en F. Th. Gubbi, o.c., blz. 105.

¹⁴ *Rapport van de commissie ingesteld door de Hooge Raad van Arbeid*, 1939.

¹⁵ Onder winstbelasting versta ik de belastingheffing over de ondernemerswinst, zoals deze hier te lande in het kader van de inkomsten- en vennootschapsbelasting plaatsvindt.

schapsbelasting¹⁶ — biedt enig soelaas. Immers de hier bedoelde voorlopige aanslagen, gebaseerd op driekwart van het bedrag dat over het voorafgaande (boek)jaar zou zijn geheven, zijn invorderbaar een maand na dagtekening van het aanslagbiljet, zodat ca. 8 maanden na aanvang van het relevante boekjaar de N.V. reeds vennootschapsbelasting gaat betalen over de in dat jaar behaalde en nog te behalen winst. Het stelsel van voorlopige aanslagen is derhalve al een rem-op te grote liquiditeit bij de ondernemingen. Daarenboven is bij tariefsverhoging dit bedrag van de voorlopige aanslag overeenkomstig aan te passen. Verhoogt men om conjuncturele redenen voor één jaar de tarieven van de vennootschapsbelasting dan werkt dit in het desbetreffende jaar reeds door.

Zou men zonder tariefsverhoging in het kader van de winstbelasting de liquiditeit op korte termijn wensen te beïnvloeden — zonder het heffingsstelsel ingrijpend te wijzigen, zoals de OESO-commissie aanbeveelt — dan zou men de minister van Financiën de bevoegdheid moeten geven aan de inspecteurs voor te schrijven de voorlopige aanslagen met het oog op de conjuncturele situatie met een bepaald percentage, tot een van te voren vastgesteld maximum percentage, te verhogen, c.q. te verminderen. Hierdoor beïnvloedt de fiscus op korte termijn de liquiditeit, zonder dat er een algehele tariefswijziging voor nodig is¹⁷.

Wenst de overheid enige greep te hebben op het te verwachten rendement van de geplande investeringen, dan staat ter beschikking het hier te lande reeds bekende instrument van de investeringsaftrek, welke men kan effectueren middels een aftrek op de belastingschuld (zoals met name Duitsland en de Verenigde Staten die kennen), voortaan *investment credit* te noemen, dan wel middels een aftrek op het belastbare bedrag (zoals Nederland die kent in art. 11 van de Wet op de inkomstenbelasting 1964), hierna *investeringsaftrek* te noemen. Het spiegelbeeld is de investeringsbelasting, c.q. -bijbetaling.

Geheel los van de belastingheffing kan men de investeringen nog bevorderen middels een investeringspremie (*investment grant*), zoals in het Verenigd Koninkrijk geschiedt. De hier genoemde investeringsaftrekken, c.q. -premie verminderen de mogelijkheid tot afschrijven niet indien ze niet geactiveerd behoeven te worden.

Zowel liquiditeit als rendement kunnen worden beïnvloed door een wijziging in het afschrijvingsregime. In Nederland kennen wij in dit verband de figuur van de vervroegde afschrijving (art. 10 Wet I.B. 1964), als stimulerend instrument. Als tegenhanger kent men in Duitsland de mogelijkheid van een beperking van de jaarlijkse (degressieve) afschrijvingen (wij komen hierop terug bij de behandeling van de Duitse conjunctuurwet).

De hier reeds kort geschetste twee groepen van maatregelen — in de fiscale wetgeving in te bouwen ten behoeve van conjuncturele regulering van de ondernemingsinvesteringen — komen nog uitvoeriger aan de orde.

Als belangrijk nieuw instrument beveelt de OESO-commissie in het bijzonder de introductie van een *onbelaste investeringsreserve* aan, overeenkomstig het in de Zweedse belastingwetgeving bestaande *Investment Reserve Fund* (blz. 112). Het belastingvrij doteren van deze reserve in de hausse betekent een vermindering van de liquiditeit, welke alleen slaagt indien de belastingreductie groot genoeg is om de ondernemer vrijwillig te bewegen een deel van zijn liquiditeiten te blokkeren. In Zweden mag de ondernemer dan ook maximaal 40% van zijn jaarwinst in deze investeringsreserve belastingvrij oppotten. De ondernemer is

verplicht 46% van het gereserveerde bedrag renteloos bij de Zweedse centrale bank te beleggen (deze 46% is het percentage van de winstbelasting). Na vijf jaar mag de ondernemer dan 30% van het op dat moment gereserveerde bedrag deblokken ten behoeve van de financiering van nieuwe investeringen (na vijf jaar verwacht men kennelijk een recessie c.q. afname van de conjuncturele spanning). De overige 70% van de reserve wordt — evenals onder het regime van de Nederlandse vervangingsreserve ex art. 14 W.I.B. 1964 — afgeboekt op de aanschaf, c.q. voortbrengingskosten van de nieuw verworven activa, mits de Zweedse Raad voor de Arbeidsmarkt dit na machtiging van de regering toestaat (dit is kennelijk nodig indien de normale conjunctuurcyclus uitblijft). Goedhart¹⁸ wijst met name op dit laatste, waar hij stelt dat een bezwaar van de onbelaste investeringsreserve het feit vormt dat, indien er na enige jaren geen recessie op komt is, waardoor deblokking van de opgepote reserves uit conjunctureel oogpunt ongewenst is, men toch deze deblokking niet onbeperkt kan uitstellen. I.h.a. kan men stellen dat dit soort schommelfondsen alleen goed voldoen bij een regelmatig terugkerende conjunctuurschommeling, die compensatie van maatregelen in de hausse met het spiegelbeeld van deze maatregelen in de recessie mogelijk maakt. Men behoudt dan — over de cyclus heen — een evenwichtige verdeling van de belastingdruk op alle belastingplichtigen.

In Nederland is in de jaren vijftig, met name door de huidige minister van Financiën, H. J. Witteveen, gepleit voor de introductie in onze fiscale wetgeving van een belastingvrije conjunctuurreserve voor het bedrijfsleven. Hij achtte toentertijd deze belastingvrije conjunctuurreserve een beter instrument ter stabilisering van de investeringen dan met name de versnelde inning van de inkomsten- en vennootschapsbelasting. In het algemeen achtte hij het beter de ondernemers niet te dwingen om uit geldgebrek hun investeringen na te laten doch hen in plaats daarvan, door enige maatregelen gericht op vermindering van de winstgevendheid van de voorgenomen investeringen, te overtuigen van de wenselijkheid van enige beperking van de investeringen. M.a.w. hij gaf de voorkeur aan beïnvloeding van de rentabiliteit boven het ingrijpen in de liquiditeit van de ondernemers.

Voorts was hij van mening dat deze nieuwe faciliteit verder moest gaan dan de bestaande investeringsaftrek en vervroegde afschrijving, doch niet zo ver dat de billijkheid in verhouding tot andere belastingplichtigen uit het oog zou worden verloren. Toegestaan moest worden dat het bedrag dat de ondernemer in de conjunctuurreserve zou storten van zijn belastbare winst zou worden afgetrokken. Gaat hij nu in de recessie investeren dan mag dit bedrag fiscaal worden afgeschreven op de kostprijs van de nieuwe kapitaalgoederen. In zoverre heeft dit dan een gelijke werking als de vervroegde afschrijving bij onmiddellijke

¹⁶ Voor de inkomstenbelasting kan een voorlopige aanslag worden opgelegd tot ten hoogste het bedrag waarmee de (definitieve) aanslag vermoedelijk het totaal van de voorheffingen (i.c. loon- en dividendbelasting) zal te boven gaan (art. 13 Algemene wet inzake rijksbelastingen).

¹⁷ Inmiddels is in het ontwerp-vennootschapsbelasting (Zitting 1967-1968, 6000, nr. 18) in art. 25 de minister van Financiën de bevoegdheid verleend om voor te schrijven dat de voorlopige aanslagen geheel of gedeeltelijk invorderbaar zijn op een later tijdstip dan één maand na dagtekening van het aanslagbiljet. Deze bevoegdheid kan een nuttige aanvulling zijn op het conjunctureel instrumentarium in de recessie ter verruiming van de liquiditeitspositie van de N.V.'s op korte termijn.

¹⁸ C. Goedhart, o.c., blz. 592.

investerings. Daarnaast mag men dan, aldus Witteveen, in het desbetreffende jaar en in elk der volgende jaren telkens 4% van het in de reserve gestorte bedrag van de belastbare winst aftrekken. Dit gaat dan door totdat men een aftrek van 100% zou hebben verkregen ¹⁹.

Hier werkt de faciliteit dus overeenkomstig de investeringsaftrek. Voor verdere details van de belastingvrije conjunctuurreserve van Witteveen, verwijs ik de lezer naar het genoemde *ESB*-artikel. Opgemerkt zij dat t.a.v. die activa, welke mede uit deze reserve worden gefinancierd, de vervroegde afschrijving en de investeringsaftrek niet meer van toepassing zouden zijn. M.a.w. in principe blijven de drie faciliteiten naast elkaar bestaan, doch een cumulatie van de onbelaste conjunctuurreserve met de andere faciliteiten mag niet optreden, aldus Witteveen.

Tot zoverre deze wat uitvoerige beschouwing over de belastingvrije investerings- of conjunctuurreserve die, warm aanbevolen door de OESO-commissie, misschien ook voor Nederland aantrekkelijk wordt nu de bestaande investeringsaftrek als structurele maatregel door de invoering van de BTW (die i.t.t. de oude omzetbelasting de investeringen van O.B. vrijstelt, zoals past in het kader van een verbruiksbelasting) in de toekomst gaat verdwijnen, zodat de overheid een, mede conjunctureel aan te wenden, instrument zal kwijtraken (een week geleden is de investeringsaftrek vrijwel geheel geschorst).

In zijn afscheidsrede uit 1967 heeft Smeets ²⁰ gewezen op enige verwantschap die er z.i. bestaat tussen de onbelaste conjunctuurreserve en de vervangingsreserve ex art. 14 Wet I.B. 1964. Terecht merkte Smeets op dat, nu de vervangingsreserve in elke conjunctuurfase geldt, deze reserve meer beschouwd kan worden als een structurele tegemoetkoming voor liquiditeitsmoeilijkheden bij vervanging van oude bedrijfsmiddelen. Zij wordt door velen als een fiscale tegemoetkoming aangemerkt, omdat consequente toepassing van afschrijving op bedrijfsmiddelen op basis van de (algemene of specifieke) vervangingswaarde uitdrukkelijk is verboden in de wet I.B. Daar wij ons eerder ²¹ op het standpunt hebben gesteld dat fiscale afschrijving op basis van de algemene vervangingswaarde (volgens het zgn. realistisch stelsel) uit een oogpunt van „equity” gewenst ware, lijkt het ons nu i.h.a. minder aanbevelenswaardig deze reserve — die de ondernemers tenminste nog enig soelaas biedt tegen de directe heffing over schijnwinsten — mede voor conjuncturele doeleinden te gaan gebruiken.

Niettemin zou ik mij kunnen voorstellen dat in een hausse (een deel van) deze reserve zou worden geblokkeerd, met deblokkering in de recessie. Of dit allemaal veel effect zal sorteren is de vraag, nu sommige fiscalisten van mening zijn dat deze vervangingsreserve in de praktijk, met uitzondering voor vervanging van gebouwen, van weinig betekenis is, als gevolg van de snelle technische en economische veroudering van bedrijfsmiddelen. Bovendien zou men bij conjuncturele aanwending van deze vervangingsreserve toch zeker een uitzondering moeten maken voor die gevallen, waarin als gevolg van rampen enz. nieuwe bedrijfsmiddelen zijn verworven. Wenst men bij introductie van een belastingvrije investeringsreserve deze vervangingsreserve hierin te integreren, dan zal dit zeer omzichtig dienen te geschieden.

Nu iets meer over de hierboven reeds globaal aangestipte andere fiscale instrumenten ter regulering van de investeringen.

Ter stimulering van de investeringen in de recessie kan men gebruik maken van:

a. *De investeringsaftrek*: d.i. een extra afschrijving ten laste van de fiscale winst van x% van de aanschaffings- of voortbrengingskosten van met name genoemde bedrijfsmiddelen gedurende één of meer jaren, welke de afschrijvingsbasis niet verkleint;

b. *De investment credit*: d.i. een reductie op het belastingbedrag met x% van de aanschaffings- of voortbrengingskosten van met name genoemde bedrijfsmiddelen gedurende één of meer jaren;

c. *De investment grant*: d.i. een premie van x% van de aanschaffings- of voortbrengingskosten van met name genoemde bedrijfsmiddelen gedurende één of meerdere jaren, welke geheel los staat van de belastingheffing;

d. *De vervroegde afschrijving*: d.i. een versnelde afschrijving op met name genoemde bedrijfsmiddelen gedurende één of meer jaren tot een max. van x% van de aanschaffings- of voortbrengingskosten (de vervroegde afschrijving verdringt de normale afschrijving tot het toegepaste bedrag).

Opgemerkt zij dat de onder b. genoemde vorm van belastingreductie, ongeacht de hoogte van belastbaar bedrag en tarief, duidelijk een inbreuk betekent op het systeem van de progressieve inkomensbelasting, waarbij traditioneel faciliteiten gegeven worden middels een aftrekpost van het belastbaar inkomen — bijv. voor persoonlijke verplichtingen, buitengewone lasten, giften enz. — waarvan de hoogst belaste inkomens het meest profiteren ²².

Voor het afremmen van de investeringen in de hausse kan men:

a. Een investeringsbelasting heffen; bijv. door het niet (volledig) restitueren van de voordruk van de omzetbelasting op verworven investeringsgoederen, dan wel een aparte belasting heffen, zoals in Zweden wel is geschied;

b. De jaarlijkse afschrijvingen op bedrijfsmiddelen beperken door afschrijvingspercentages vast te stellen, welke lager liggen dan op grond van goed koopmansgebruik tot dan toe fiscaal aanvaardbaar werd geacht;

c. De recessie-maatregelen intrekken.

In een artikel in het Duitse tijdschrift *Finanzarchiv* ²³ heeft P. Swoboda nog op twee andere instrumenten gewezen, als aanvulling op het reeds bekende arsenaal, te weten:

I. Een verruiming in de recessie van de „carry-back” in het kader van de fiscale volgtijdelijke verliescompensatie, bedoeld om de diverse investeringsfaciliteiten — uitgezonderd de onafhankelijk van de belastingheffing te verlenen investment grant — in de recessie te kunnen effectueren. Het fiscale verlies wordt dan teruggedroefd naar vroegere winstgevendende jaren;

II. Het wijzigen van de voorschriften voor de voorraadwaardering al naar gelang de conjuncturele situatie door:

¹⁹ H. J. Witteveen: „Belastingvrije conjunctuurreserves voor het bedrijfsleven”, in: *ESB*, 22 februari 1956, blz. 161.

²⁰ M. J. H. Smeets: *Economisch beleid en belastingrecht*, 1967, blz. 11.

²¹ F. Th. Gubbi: „Naar een realistisch fiscaal winstbegrip”, in: *M.B.B. Belastingbeschouwingen*, febr. t/m juni 1968.

²² Vgl. K.-H. Nissen, o.c., blz. 221: „Wenn also, wie es mit der Investitionsprämie (d.i. de Duitse investment credit — FG) geschehen ist, ein Verfahren gewählt wird, das von der Höhe des Einkommens unabhängig ist, so könnte das nach dieser Auffassung ein Abgehen vom bisherigen System bedeuten, durch das in letzter Konsequenz das Prinzip der progressiven Einkommensbesteuerung als solches in Frage gestellt werden kann”.

²³ P. Swoboda: „Antizyklische steuerliche Regelungen und betriebliche Investitionsentscheidungen”, in: *Finanzarchiv*, N.F. Band 28, Heft 1, oktober 1968, blz. 60-62.

— in een recessie een investeringsaftrek op investeringen in voorraden toe te laten, en

— in een hausse het afschrijven op liquide middelen toe te staan, welke afschrijvingsbedragen in een conjuncturele egaliseringsreserve kunnen worden opgepot. Deze reserve is dan in de recessie te deblokkeren, bijv. op dezelfde wijze en met dezelfde faciliteiten, als de onbelaste investeringsreserve.

Tot slot zij gewezen op de mogelijkheid van het introduceren van een zgn. *regulator* in de tarieven van de winstbelastingen, welke de mogelijkheid moet bieden om binnen van te voren vastgestelde grenzen de tarieven van deze belastingen te verhogen of te verlagen al naar gelang de conjuncturele situatie dit wenselijk maakt. Deze regulator beïnvloedt zowel de rentabiliteit als de liquiditeit, tenzij (i) bij verhoging in de recessie afwenteling van de extra belastingdruk op korte termijn kan plaatsvinden, of (ii) het aantrekken van vreemd vermogen op ruime schaal mogelijk is (men bedenke dat rente op vreemd vermogen aftrekbaar is; fiscaal voordelig in de hausse bij een progressief tarief).

Dit laatste geldt met name ook voor het afschrijven in de hausse, zodat Swoboda ons terecht waarschuwt voor een te groot vertrouwen in de effectiviteit van de tariefsverhoging als conjunctuurpolitiek instrument, waar hij schrijft: „Ausserdem lassen speziell Steuer(satz)erhöhungen in Aufschwungsperioden oft kapitalintensive Investitionsprojekte vorteilhaft erscheinen, die in ihren ersten Nutzungsjahren keinen oder einen negativen steuerpflichtigen Gewinn verursachen, und wirken insofern investitionsfördernd“ (blz. 90).

Hoe werken nu globaal de hierboven genoemde instrumenten als investeringsaftrek — zowel van belastbare winst als belastingschuld — en vervroegde afschrijving? Zonder extra faciliteiten kan men stellen dat onder het regime van een progressieve winstbelasting investeren in een recessie fiscaal onvoordeliger is dan in de hausse. Immers de door de afschrijvingen te verminderen fiscale winst is in de hausse hoger dan in de recessie. De ondernemer zal derhalve in de recessie meer gestimuleerd worden door een investeringsaftrek of een investment credit welke de afschrijvingsbasis niet vermindert, dan door een faciliteit als de vervroegde afschrijving.

Wel moeten we bedenken dat de stimulerende werking van deze investeringsfaciliteiten afhangt van de aanwezigheid van belastbare winst, zodat door een geringe belastbare winst in een recessie het effect van beide instrumenten gering kan zijn. Daarenboven zal bij een progressief tarief het effect van de investeringsaftrek groter zijn naarmate de belastbare winst hoger is; dit laatste speelt voor de investment credit geen rol²⁴. M.b.t. de effectiviteit van de vervroegde afschrijving geldt hetzelfde als hier is gesteld m.b.t. de investeringsaftrek. Wel is mogelijk dat bij geringe liquiditeit en hoge rentestand de vervroegde afschrijving voor de ondernemer gunstiger werkt dan een relatief gelijke investeringsaftrek. Is in de recessie daarentegen de liquiditeit van de ondernemingen tamelijk ruim, dan kan men zich voorstellen dat de ondernemers de voorkeur zullen geven aan de investeringsaftrek, c.q. investment credit, welke de afschrijvingsbasis in latere perioden niet aantasten. Investment grants, verstrekt als subsidie in de recessie, geheel onafhankelijk van aanwezigheid en omvang van de fiscale winst, werken uiteraard het meest optimaal, zeker indien ze niet geactiveerd behoeven te worden.

Wij wezen reeds op de gedeeltelijk compenserende werking van tariefsreductie enerzijds en investeringsaftrek en vervroegde afschrijving anderzijds. Evenzo op de werk-

loosheid van het gehele instrumentarium bij een negatieve fiscale winst in de recessie. Voorwaartse verliescompensatie (carry forward) smeert het effect over latere winstgevende (hausse!) jaren uit. Een ruimere achterwaartse verliescompensatie (carry back) kan hier enig effect sorteren.

Wat betreft het empirisch onderzoek naar de werking van het fiscale instrumentarium ter stimulering (ontmoediging) van ondernemingsinvesteringen, wijst Swoboda in zijn artikel in *Finanzarchiv* op een aantal enquêtes onder ondernemers, welke hebben uitgewezen dat deze stimulerende, c.q. afremmende maatregelen vrijwel geen invloed hebben op de investeringsneiging. Onderzoekingen aan de hand van econometrische modellen geven diverse uitkomsten te zien, en zijn bovendien op grond van een hoge mate van abstractie voorlopig alleen geschikt het theoretisch inzicht in de werking van het fiscaal instrumentarium te verdiepen²⁵.

In het reeds enige malen geciteerde Franse rapport wordt een duidelijke voorkeur aan de dag gelegd voor instrumenten als investeringsaftrek, vervroegde afschrijving enz. boven een algemene tariefswijziging. Terecht wordt er daarop gewezen dat deze laatste maatregel ook werkt t.a.v. de niet-investerende ondernemers, en in het kader van de inkomensbelasting ook t.a.v. niet-ondernemers, zodat bij een tariefsverlaging in de recessie — bedoeld ter stimulering van de investeringen — een deel van het nuttig effect verloren gaat. Beperkt men de tariefscorrectie tot de vennootschapsbelasting dan bereikt men weer niet de ondernemingen, welke niet in de N.V.-vorm worden gedreven, hetgeen discriminerend kan werken en niet in overeenstemming is met de algemene regels voor de conjunctuurpolitiek²⁶.

Tegen toepassing van de globale tariefscorrectie in de hausse pleit voorts, dat in deze conjunctuurfase de fiscale winst veelal gedrukt wordt door een ruim gebruik van afschrijvingsfaciliteiten bij nieuwe investeringen — door in principe uitstelbare bestedingen te doen. Door op ruime schaal tantièmes en salarissen uit te keren, wordt, voor zover deze aftrekbaar zijn, eveneens de fiscale winst gedrukt. Wij wezen reeds op het fiscaal voordeliger worden van kapitaalinvesteringen juist in de hausse. In de recessie zal de ondernemer vaak trachten wat meer belastbare winst tot uitdrukking te doen komen; deze is dan lager belast. Tariefsreductie in de recessie intensiveert dit nog meer. M.a.w. het niet geheel parallel verloop van de belastbare winst met de ontwikkeling van de commerciële winst in de conjunctuurcyclus, zou door toepassing van tariefsverhogingen, c.q. -reducties eerder bevorderd worden, hetgeen het verwachte remmende c.q. stimulerende effect van deze tariefswijzigingen geheel of gedeeltelijk teniet doet gaan. Dit is mede een van de redenen dat de automatische built

²⁴ De investment credit ondergaat niet de invloed van de hoogte van het tarief: het bedrag van de credit wordt direct in mindering gebracht op de belastingschuld. De investeringsaftrek ondergaat deze invloed wel: het bedrag van de aftrek komt indirect, als een aftrek op de fiscale winst, in mindering op de belastingschuld. Deze vermindering zal hoger zijn naarmate de ondernemer een grotere fiscale winst heeft. Bij een investment credit van $x\%$ is bij een tarief van 50% winstbelasting, de investeringsaftrek even groot bij $2x\%$. Stijgt het belastingtarief nu naar 75% dan is bij een credit van $x\%$ een investeringsaftrek van $1\frac{1}{3}x\%$ even groot.

²⁵ P. Swoboda, o.c., blz. 88. Hij wijst o.a. op: R. E. Hall en D. W. Jorgenson: „Tax Policy and Investment Behavior”, in: *The American Economic Review*, 1967 en A. Mennel: „Steuern und Konjunktur im internationalen Vergleich”, in: *Deutsches Steuerrecht*, 1967.

²⁶ Zie: H. Brochier, o.c., blz. 611-612.

Navolgenswaardig voorbeeld

Het pleidooi voor samenwerking tussen rederijen voor Nederland, vervat in het rapport-Oyevaar, vindt reeds op grote schaal toepassing in Engeland. Dankzij deze samenwerking neemt dit land, met naar verhouding meer bulkcarriers van 60.000 ton draagvermogen en groter, in bestelling, een der belangrijkste plaatsen op de ranglijst in. Nog duidelijker spreekt dit wellicht uit Englands leidende positie wat bulkcarriers met een draagvermogen van meer dan 90.000 ton betreft. Ook wat de vloot van kleinere schepen aangaat streeft Engeland met succes naar nauwe samenwerking tussen particuliere rederijen.

Een typisch voorbeeld van deze samenwerking is de Seabridge Shipping Ltd., waarbij betrokken zijn de Bibby Line, C. T. Bowring inclusief Britain Steamship, H. Clarkson & Co Ltd., Dene Shipping Ltd., de Hunting groep, Houlder Bros & Furness Withy. Zij brachten gedurende de afgelopen vier jaren 21 bulkcarriers met een draagvermogen van meer dan 850.000 ton in de vaart; zij hebben tezamen bovendien nog 13 schepen met een draagvermogen van meer dan 1,1 mln. ton in bestelling. De meest recente dezer schepen zijn drie 166.750-tonners voor drie der rederijen, welke door de Swan Hunter groep gebouwd werden, en een 135.000-tonner die door Clarkson in Japan is besteld. De P. & O-groep (Peninsular & Oriental Steam Navigation, de grootste rederij ter wereld) heeft, tezamen met de Anglo Norness Shipping Company, enige tijd geleden de Associated Bulkcarriers opgericht. Reeds zijn drie 39.000-tonners en drie 62.000-tankers in de vaart terwijl vier 150.000-ton bulkcarriers voor oplevering 1971/1972 bij de Howaldtswerke-Deutsche Werft besteld zijn. Als laatste voorbeeld — er zijn nog verschillende andere combinaties — moge de Scanscot, een Schots-Noorse combinatie van reders genoemd worden. Deze groep heeft vier 27.800-tonners in bestelling die op de Clyde worden gebouwd en voorts nog vier 29.200-tonners in aanbouw bij Cammell Laird. Op 31 januari jl. waren niet minder dan 51 bulkcarriers met een draagvermogen van 2.880.000 ton voor Engelse rekening in bestelling,

waarvan er 31 met een draagvermogen van bijna 1,6 mln. ton op Engelse werven gebouwd worden.

Het is duidelijk dat een dergelijk vlootuitbreidingsprogramma de financiële kracht van de rederijen individueel te boven gaat en dat hier eens te meer de waarheid van het aloude „eendracht maakt macht” blijkt. Na jaren van stagnatie op scheepvaart- en scheepsbouwgebied heeft de politiek van samenwerking tussen rederijen in Engeland thans, zeer ten bate van beide, kennelijk vruchten afgeworpen. Wil ons land dat, wat het particuliere bulkcarrier- en tankvaartbedrijf aangaat, toch reeds ver bij landen als Engeland, Noorwegen enz. achter ligt, zijn positie als scheepvaartland bij uitstek niet duurzaam verspelen dan dient geen verdere tijd verloren te gaan.

Typierend voor de nieuwe initiatieven van Englands scheepsbouw is ook dat, onder het motto „Denk groot”, in verband met de steeds groter wordende mammoettankers — men spreekt thans reeds over de mogelijkheid schepen van 1 mln. ton te bouwen — hetgeen aanzienlijke technische problemen met zich brengt, het Ministerie van Technologie een instituut in het leven heeft geroepen om deze problemen te bestuderen. Hiervan maken deel uit Lloyd's Register, de British Ship Research Association, Mintech's National Physical Laboratory en de Naval Construction Research Establishment (NCRE) van het Ministerie van Defensie. Mintech draagt £ 120.000 bij voor de taak weggelegd voor de scheepsbouw en de NCRE, terwijl de scheepsbouw de helft der kosten voor zijn rekening neemt. Na beëindiging der studie beschikken de Engelse werven over nauwkeurig uitgewerkte plannen voor de bouw van dergelijke reuzenschepen en kunnen zij daarvoor ook bouwopdrachten aanvaarden en uitvoeren.

Men zit in Engeland op scheepvaart- en scheepsbouwgebied bepaald niet stil; het is zaak dat de betrokken kringen in ons land zich hiervan ernstig rekenschap geven.

C. Vermeij

in-stabilizer, zeker in de hausse, weinig effectief zal zijn. Doch op dit laatste kom ik nog terug. De schommeling in de belastbare winst, die contrair verloopt aan de ontwikkeling van de commerciële winst, biedt wél een goede basis voor toepassing van de niet via tariefsreductie werkende fiscale instrumenten. De capaciteit van deze instrumenten wordt hierdoor zeker in de recessie vergroot. In de hausse zou men dan de mogelijkheid van voordelig afschrijven (de fiscus betaalt relatief meer mee dan in de recessie) kunnen beperken.

Tenslotte zij nog gewezen op de mogelijkheid van afwenteling in de hausse van de door een tariefsverhoging ontstane extra druk van de winstbelasting, waardoor er een versterkte prijsstijging zal kunnen optreden. Immers de winstbelasting is dan economisch gezien gelijk aan een omzetbelasting op geproduceerde goederen en diensten, te dragen door de afnemers. Degenen die bezwaren hebben tegen het verhogen van de tarieven van de omzetbelasting

in de hausse, op grond van het inflatoir effect (cost-push) van deze tariefsverhoging, zullen evenzo gekant zijn tegen tariefsverhoging van de afwentelbare winstbelasting, vreemde dat spoedig compensatie voor de prijsstijging zal optreden, bijv. in de lonen. Hierdoor gaat het remmend effect van de maatregel verloren. Anderen, waaronder schrijver dezes, zien deze compensatie eerst met enige vertraging doorwerken en menen dat, mits de overheid de resulterende extra belastingontvangst niet gaat besteden, het gewenste koopkrachtverminderende effect wél zal optreden. Is dit laatste bezwaar tegen de regulator dus niet zo doorslaggevend, toch gaat t.a.v. de conjuncturele beheersing van de investeringen mijn eerste voorkeur uit naar de andere genoemde instrumenten, waarbij ik met name de diverse varianten van de belastingvrije investeringsreserve zou willen noemen.

F. Th. Gubbi

Research en ontwikkeling (II)*

In deze tweede aflevering van een artikelenreeks over research en ontwikkeling wordt ingegaan op de uitgaven voor, resp. het aantal personen betrokken bij de research- en ontwikkelingsactiviteiten in diverse landen.

ONTOEREIKENDHEID BESTAANDE STATISTIEKEN EN GEGEVENS

Alvorens het bestaande cijfermateriaal te analyseren, lijkt het ons juist erop te wijzen dat de statistieken en verdere gegevens over research en ontwikkeling niet alleen niet toereikend zijn, maar zelfs discutabel gesteld kunnen worden. Een en ander vloeit voort uit het feit dat de beschikbare gegevens uit de verschillende landen geleverd worden door meerdere instanties, welke verschillende kostenmaten, onderling uiteenlopende definities en classificaties hanteren. Tenslotte worden bij de onderverdeling van research en ontwikkelingswerk lang niet altijd dezelfde maatstaven gebruikt. Wat door de ene instantie ontwikkeling wordt genoemd, beschouwt een andere als de toepassing van bestaande technische kennis, terwijl nog weer een andere het als research kwalificeert.

Meerdere internationale organisaties zoals de Verenigde Naties en de OESO hebben waardevolle bijdragen geleverd tot de standaardisatie van de internationaal gebruikte definities en tot het publiceren van statistieken die aangepast waren aan deze definities. Bepalen we ons tot de activiteiten van de OESO te dien aanzien, dan valt te memoreren dat een eerste aanzet tot de standaardisatie geleverd werd door de Frascati-conferentie van juni 1963. De uiteindelijke resultaten van deze conferentie zijn gepubliceerd in *Proposed standard practice for surveys of research and development*, ook wel „Frascati Manual” genaamd. Min of meer voortbouwend op de resultaten van genoemde conferentie verscheen in 1965 de publikatie van C. Freeman en A. Young: *The research and development effort in Western Europe, North America and the Soviet Union*, betrekking hebbend op de jaren 1961 en 1962. Deze publikatie vermeldde als saillant punt dat de OESO-lidstaten, die toen met betrekking tot het jaar 1962 over voldoende uitgebreide gegevens beschikten om te kunnen komen tot een zekere mate van vergelijkbaarheid, de Verenigde Staten, Frankrijk, Groot-Brittannië, België en Noorwegen waren. Daaropvolgend verschenen in 1967 en 1968 de publikaties *The overall level and structure of R. & D efforts in OECD member countries* en *A study of resources devoted to R and D in OECD member countries in 1963/64, Statistical Tables and Notes*, dit als resultaat van het zgn. „International Statistical Year on Research and Development” (ISY - 1964).

Zoals het reeds door ons in *ESB* van 26 maart jl. besproken *Wetenschapsbudget 1969* terecht vermeldt, is de OESO in haar opzet om te komen tot een betere vergelijkbaarheid slechts ten dele geslaagd („De cijfers van sommige sectoren, met name het hoger onderwijs en die van de mankracht, zijn bijzonder zwak, en de vergelijkbaarheid van de gegevens is over het geheel slechts betrekkelijk gebleven.

Niettemin hebben de uitkomsten van het ISY, welke op de toestand van 1964 betrekking hebben, zeker indicatieve waarde”).

Een zeer belangrijk punt wordt gevormd door het vraagstuk van de definiëring van de onderscheidene begrippen. Volgens de op de Frascati-conferentie overeengekomen concept-definities verstaat men onder de nationale bruto uitgaven aan research en ontwikkeling het totaal van de lopende en kapitaaluitgaven (excl. afschrijvingen), bestemd voor research en ontwikkeling binnen een bepaald land. Deze definitie omvat eveneens de research en ontwikkeling die vanuit het buitenland wordt gefinancierd, maar binnen het bewuste land wordt verricht. Het sluit echter de buiten het land of door internationale organisaties verrichte research uit. Eveneens worden uitgesloten de betalingen en ontvangsten voor patenten, licenties en technische „know how” e.d.; eenzelfde lot ondergaan de uitgaven voor de zgn. „non research” activiteiten, zoals bijv. documentatie en het verzamelen van gegevens¹.

Men heeft er tot op heden, althans in internationaal verband, van afgezien om tevens de research, verricht in de sociale wetenschappen, in de statistieken op te nemen. Voorlopig heeft men zich beperkt tot de natuur- en technische wetenschappen. Een beweegreden hiervoor was dat geen enkel land er tot nu toe in geslaagd was de in het bedrijfsleven verrichte research in de sociale wetenschappen adequaat te registreren. Zo had de eerste in Nederland gehouden CBS-enquête, over het jaar 1959, uitsluitend betrekking op de B-wetenschappen (natuur-, medische en technische wetenschappen), terwijl bij de tweede enquête, over het jaar 1964, bij wijze van proef ook het terrein van de A-wetenschappen erbij werd betrokken.

Met betrekking tot research en ontwikkeling wordt algemeen een driedeling aangehouden in a. fundamentele research, b. toegepaste research en c. ontwikkelingswerk. Overeenkomstig het „Frascati Manual” luiden de definities² van bovenvermelde begrippen als volgt:

- Arbeid in de eerste plaats verricht ten behoeve van de uitbreiding van wetenschappelijke kennis, zonder een bepaalde praktische toepassing daarvan op het oog te hebben.
- Idem, doch met het oog op een bepaalde praktische toepassing van deze kennis.
- Toepassing van de resultaten van fundamenteel en toegepast onderzoek, gericht op de invoering van

* (I) in *ESB* van 9 april jl., blz. 351-353.

¹ Voor een uitgebreider overzicht van wat er zoal niet verstaan wordt onder research en ontwikkeling, verwijzen we naar: *Speur- en ontwikkelingswerk in Nederland 1964*, blz. 60. Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag, 1967.

² Ontleend aan: *Speur- en ontwikkelingswerk in Nederland 1964*, blz. 13.

Bruto nationale uitgaven aan research en ontwikkeling, en het aantal daarbij betrokken personen, in de OESO-lidstaten in 1963/64.

		Bruto nationale uitgaven aan research en ontwikkeling				Aantal personen dat research en ontwikkeling verricht (full-time equivalent)						
		In \$ mln.	In \$ per hoofd van de bevolking	In % van het BNP		In absolute aantallen				Uitgedrukt per ~10.000 inwoners		
				Tegen marktprijzen	Tegen factorkosten	Totaal	Scientists engineers en technici	Scientists en engineers	Overige medewerkers (staf a)	Totaal	Scientists engineers en technici	
Verenigde Staten	1963/64	21.075	110,5	3,4	3,7	—	696.500	496.500	—	—	—	35,8
Frankrijk	1963	1.299	27,1	1,6	1,9	133.570	85.430	32.540	48.170	27,9	17,9	
West-Duitsland	1964	1.436	24,6	1,4b)	1,6	187.010	105.010	33.380	82.000	32,1	18,0	
Italië	1963	291	5,7	0,6	0,7	42.660	30.280	19.410	12.380	8,4	6,0	
België	1963	137	14,7	1,0	1,1	20.320	15.600	5.540	4.620	21,9	16,8	
Nederland	1964	330	27,2	1,9	2,1	43.140	31.310	2.260	11.830	35,6	25,8	
Japan	1963	892	9,3	1,4 b)	1,5	289.290	187.080	114.840	102.210	30,2	19,5	
Groot-Brittannië	1964/65	2.160	39,8	2,3	2,6	—	159.538	59.415	—	—	29,4	
Oostenrijk	1963	23	3,2	0,3	0,3	6.510	3.220	2.030	3.290	9,1	4,5	
Canada	1963	425	22,5	1,1	1,2	37.530	23.850	13.430	13.680	19,8	12,6	
Noorwegen	1963	42	11,5	0,7	0,8	5.610	3.820	2.290	1.790	15,3	10,4	
Zweden	1964	257	33,5	1,5	1,6	24.690	16.530	6.340	8.160	32,2	21,6	
Griekenland	1964	8	0,9	0,2	0,2	2.000	1.260	820	740	2,3	1,5	
Ierland	1963	10	3,5	0,5	0,5	2.440	1.670	850	770	8,6	5,9	
Portugal	1964	9	1,0	0,2	0,2	4.322	2.730	1.134	2.092	4,7	2,4	
Spanje	1964	31	1,0	0,2	0,2	8.390	6.480	3.860	1.910	2,7	2,1	
Turkije	1964	27	0,9	0,4	0,4	..	..	..	..	..	..	

a) Niet omgewerkt tot full-time equivalent in de volgende gevallen: Canada (hoger onderwijs), West-Duitsland (bedrijfsleven), Ierland (alle sectoren m.u.v. hoger onderwijs), Italië (alle sectoren), Portugal en Spanje (hoger onderwijs).

b) Het *Wetenschapsbudget 1969* vermeldt op blz. 14 voor de desbetreffende landen afwijkende percentages: West-Duitsland 1,6% en Japan 1,5% (1964).

Bron: *The overall level and structure of R & D efforts in OECD member countries*, Tabel 2, blz. 14.

nieuwe of verbetering van bestaande bruikbare materialen, instrumenten, producten, systemen en processen. Met name bij het hoger onderwijs doen zich ten aanzien van de registratie specifieke problemen³ voor, o.m. door het feit dat onderwijs en research vaak nauw met elkaar verweven zijn. Aan een en ander is in zoverre tegemoetgekomen dat als nadere specificatie van research ter onderscheiding geldt dat de nagestreefde kennis naar zijn aard nieuw is en qua niveau voor wetenschappelijke publikatie in aanmerking komt. Als onderwijs worden beschouwd activiteiten in verband met colleges, excursies, examens, werkstukken van studenten en promovendi, e.d.

Alvorens over te gaan tot weergave van de in deze bijdrage aan de orde te stellen statistieken en gegevens, willen wij er nog op wijzen, voor zover dit uit het voorgaande al niet duidelijk geworden is, dat de internationaal vergelijkende gegevens overwegend betrekking hebben op de „input”, zijnde de financiële middelen die besteed worden aan, en het aantal personen dat betrokken is bij research en ontwikkeling. Tot op heden is nog altijd geen bevredigende maatstaf gevonden voor het registreren van de „output” van research en ontwikkeling, laat staan over de kwaliteit ervan, zodat de kwantitatieve vergelijkingen vooralsnog gezien moeten worden als een mogelijk aanknopingspunt voor het verschaffen van een overigens ontoereikend beeld. *Speur- en ontwikkelingswerk in Nederland 1964* vat een en ander bondig samen (blz. 14):

„De resultaten van het speurwerk kunnen statistisch niet worden gemeten. Daarom worden als maatstaven voor het verrichte speurwerk gehanteerd de uitgaven voor speurwerk en het aantal personen op dit terrein werkzaam. Dit is een gebrekkige maatstaf. Het is immers mogelijk, dat een omvangrijk en deskundig researchteam jarenlang kostbare onderzoeken verricht met weinig of geen resultaat, terwijl anderzijds door een plotseling opkomend geniaal idee met zeer weinig middelen een waardevol resultaat kan worden bereikt”.

UITGAVEN RESEARCH EN ONTWIKKELING, AANTALLEN BETROKKEN PERSONEN

De reeds door ons vermelde OESO-publikatie *The overall level and structure of R & D efforts in OECD member countries* bevat een overzicht (blz. 14) van de zgn. bruto nationale uitgaven voor research en ontwikkeling, en het aantal daarbij betrokken personen. Zie daarvoor de tabel. Hieruit blijkt dat de bruto nationale uitgaven van de Verenigde Staten voor research en ontwikkeling het hoogste zijn, zowel absoluut als per hoofd van de bevolking en in procenten van het bruto nationaal produkt. Daarop volgen Groot-Brittannië (\$ 2.160 mln.), West-Duitsland (\$ 1.436 mln.) en Frankrijk (\$ 1.299 mln.). Japan is de vijfde in absolute grootte (\$ 892 mln.).

De in de weergegeven tabel vermelde uitgaven zijn tot stand gekomen na omrekening van de in de verschillende landen verrichte, in nationale valuta uitgedrukte uitgaven aan research en ontwikkeling, tegen de toenmalige wisselkoersen, in een gemeenschappelijke valuta, in dit geval de Amerikaanse dollar. Een mogelijke vergelijking, gebaseerd op aldus berekende cijfers, in de trant van „de Verenigde Staten besteden ongeveer zes maal zoveel aan research en ontwikkeling dan de EEG bij elkaar” is op het eerste gezicht indrukwekkend, maar voor een verdergaande analyse weinigezeggend. Een dergelijke vergelijking gaat voorbij aan de niet in de uitgaven tot uitdrukking komende verschillen in research- en ontwikkelingskosten in de onderscheidene landen, en zou aldus een onjuiste indruk geven van de middelen die voor research en ontwikkeling worden aangewend. Met name bij de arbeidskosten bestaan er tussen de Verenigde Staten en de overige landen verschillen.

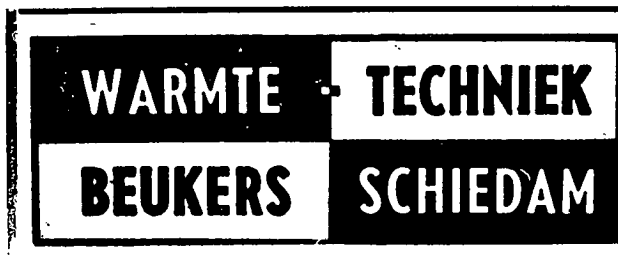
³ Voor een behandeling van de verdere, niet door ons gememooreerde, problemen, verwijzen we o.m. naar: *Proposed standard practice for surveys of research and development*, en *The research and development effort in Western Europe, North America and the Soviet Union* (in het bijzonder hoofdstuk II en de appendices).

In veel van de gevallen zijn er echter voor een vergelijking van de research en ontwikkeling in de verschillende landen nagenoeg alleen uitgavenstatistieken voorhanden, zodat men zich daarmee voorlopig zal moeten behelpen, wil men komen tot een meer zinvolle vergelijking.

Met name de auteurs van *The research and development effort in Western Europe, North America and the Soviet Union* meenden daartoe een mogelijkheid te zien door in het vervolg de nationale research- en ontwikkelingsuitgaven niet meer om te rekenen met behulp van valutawisselkoersen, maar met behulp van een zgn. „research exchange rate” waarbij tenminste rekening wordt gehouden met de werkelijk grote verschillen in research- en ontwikkelingskosten tussen de diverse landen. Bij deze conceptie werd het onmogelijk geacht om eveneens rekening te houden met mogelijke tussen de landen bestaande verschillen in „produktiviteit” bij de research en ontwikkeling, aangezien die niet op bevredigende wijze gemeten zouden kunnen worden. Volgens genoemde publikatie zou een ideale „research exchange rate” gebaseerd kunnen worden op indexcijfers van de representatieve research- en ontwikkelingsprijzen in ieder land. Deze prijzen zouden moeten zijn samengesteld uit de prijzen van alle belangrijke „inputs” gewogen naar rato van hun belangrijkheid in een bepaald basisjaar. Een belangrijk aandeel daarin zou worden ingenomen door lonen, salarissen en andere arbeidskosten. Volgens onderzoeken in verschillende economische sectoren in vier Europese landen en in de Verenigde Staten zouden namelijk de arbeidskosten 40% of meer hebben bedragen van de totale research- en ontwikkelingskosten.

Ten aanzien van materiaal en apparatuur werd verondersteld dat deze hetzelfde zouden kosten in de Verenigde Staten als in de in genoemde publikatie behandelde West-Europese landen. Van het overblijvende relatief kleine deel van de totale research- en ontwikkelingskosten, zoals administratieve kosten e.d., werd verondersteld dat die in de Verenigde Staten meer zouden bedragen. Met behulp van nog een aantal in Appendix I van genoemde publikatie uitgewerkte veronderstellingen en schattingen komen de auteurs tot de conclusie, dat toen als zeer ruwe indicatie mocht worden aangenomen dat de verhouding tussen het Amerikaanse en Europese kostenpeil voor research- en ontwikkelingsactiviteiten waarschijnlijk zal liggen binnen een orde van grootte van 1½ tot 2 keer, hetgeen erop neer komt dat research en ontwikkeling in Europa voor hetzelfde project toen waarschijnlijk de helft tot tweederde kosten van wat zij in de Verenigde Staten zouden hebben gekost. Hiervan uitgaande, waren de research- en ontwikkelingsuitgaven, zoals wel gesteld werd en inmiddels is achterhaald, in de Verenigde Staten in 1962 niet 4 keer ⁴ zo hoog als dezelfde uitgaven van België, Frankrijk, West-Duitsland, Nederland en Groot-Brittannië bij elkaar, maar tussen de twee en drie keer. Voor de daaropvolgende jaren heeft men echter afgezien van verdere berekeningen m.b.v. de reeds door ons uiteengezette „research exchange rate”.

Een ander gegeven dat vaak gebruikt wordt als maatstaf voor de research- en ontwikkelingsactiviteiten van een bepaald land, wordt gevormd door het percentage van het bruto nationaal produkt dat eraan besteed wordt. We zien dan blijkens de tabel dat de Verenigde Staten bovenaan staan, gevolgd door Groot-Brittannië. De derde plaats wordt ingenomen door Nederland, waarna Frankrijk, West-Duitsland, Japan en Zweden volgen ⁵. Deze percentages lenen zich echter minder goed voor vergelijkingen op

(I.M.)

internationale basis. Afgezien van het feit dat de onderscheidene landen, zeker voor wat betreft de structuur van de voortbrenging, van elkaar verschillen ⁶ — hetgeen zoals we in een later artikel zullen trachten uiteen te zetten, weer tot uitdrukking komt in de omvang van de nationale research- en ontwikkelingsactiviteiten — brengen we in herinnering dat de bijdragen aan internationale organisaties (Euratom, ELDO, ESRO, CERN, enz.) die in West-Europa een relatief grotere rol spelen dan in de Verenigde Staten, daarbij niet in aanmerking zijn genomen. Een vergelijking met de Verenigde Staten zou dan ook enigszins anders komen uit te vallen, wanneer men de hiervoor verstrekte bijdragen aan deze internationale organisaties erbij betreft. Bovendien laat het zich aanzien, dat doordat in West-Europa de research en ontwikkeling hoofdzakelijk nationaal georganiseerd is en een coördinatie nog ver te zoeken is, er een overlapping plaatsvindt van de research en ontwikkeling van de verschillende West-Europese landen, hetgeen voor de Verenigde Staten, theoretisch althans, is uitgesloten.

Een andere mogelijke vergelijkingsmaatstaf wordt gevormd door het aantal „scientists”, „engineers” en technici dat research en ontwikkeling verricht. Zoals eveneens het geval is bij de gegevens die de uitgaven betreffen, kunnen ook hier geen uitkomsten worden afgeleid welke betrekking hebben op de resultaten van de research- en ontwikkelingsactiviteiten.

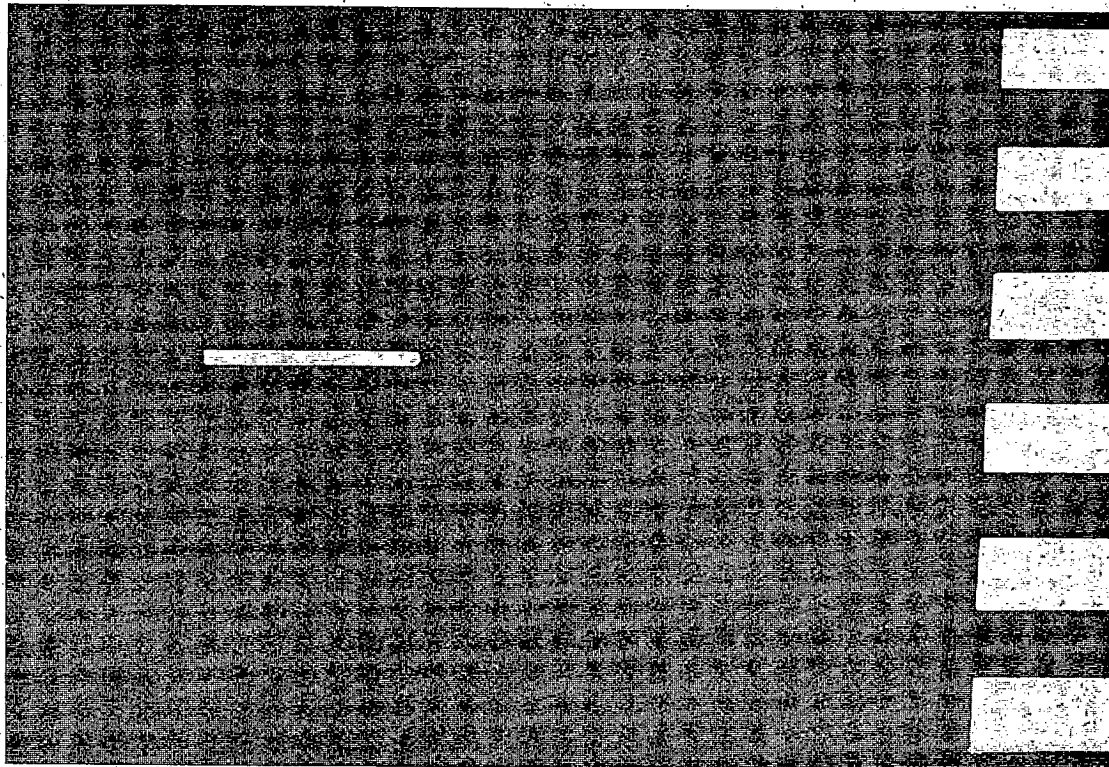
Ook bij deze maatstaf doet zich een aantal problemen voor, zodat men er zich van te voren wel van moet vergewissen, op dit terrein vooral geen al te geprononceerde uitspraken te doen. Verder voorbijgaand aan het feit dat men bijv. in de verschillende landen de begrippen „scientist” en „engineer” op uiteenlopende, onderling onvergelijk-

⁴ Volgens *The research and development effort in Western Europe, North America and the Soviet Union* (tabellen 1 en 2, blz. 71) bedroegen in 1962 de bruto uitgaven aan research en ontwikkeling van de Verenigde Staten \$ 17.531 mln. Van België bedroegen zij \$ 133 mln., van Frankrijk \$ 1.108 mln., van West-Duitsland \$ 1.105 mln., van Nederland \$ 239 mln., van Groot-Brittannië \$ 1.775 mln. (bij elkaar opgeteld \$ 4.360 mln.). Zie eveneens *The OECD Observer*, februari 1966, blz. 11.

⁵ Ten aanzien van het jaar 1964 vermeldt *General report on technological gaps between member countries* (OECD, Parijs, 1968) op blz. 7 dat de Verenigde Staten toen 3,4% van het bruto nationaal produkt aan research en ontwikkeling besteedden, en de Europese Economische Gemeenschap 1,3%.

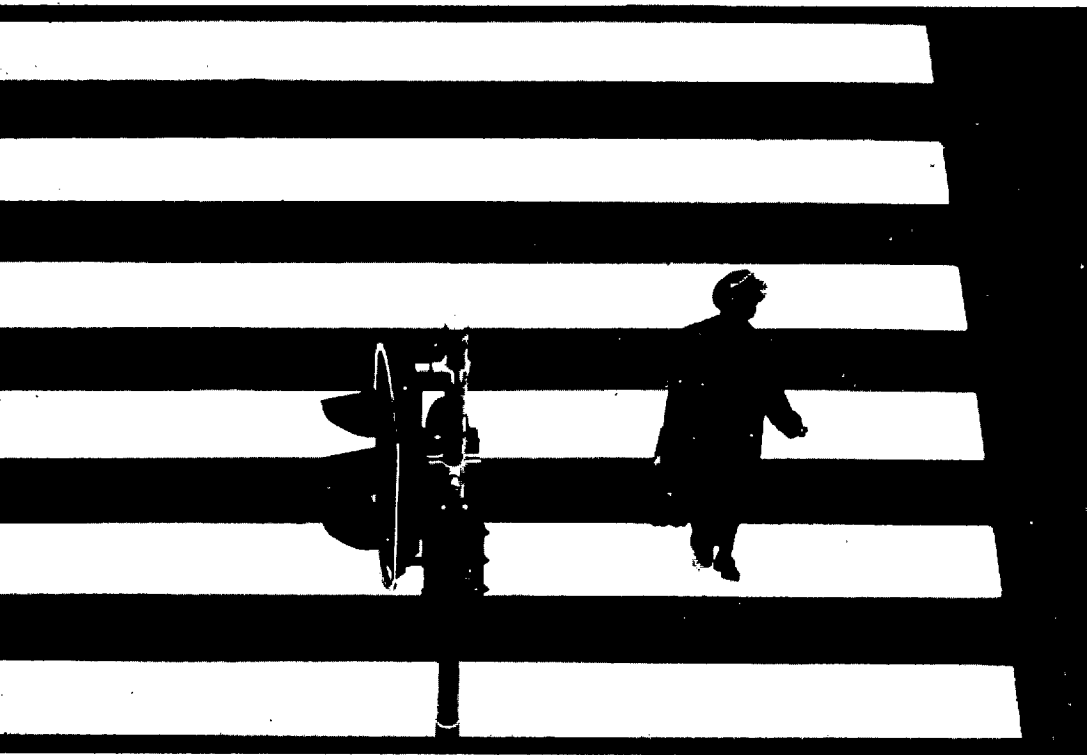
⁶ *The overall level and structure of R & D efforts in OECD member countries* maakt in dit verband (blz. 8), de Verenigde Staten buiten beschouwing latend, een onderverdeling in „sizeable industrialised countries” (Frankrijk, West-Duitsland, Italië, Japan, Groot-Brittannië), „smaller industrialised countries” (Oostenrijk, België, Canada, Nederland, Noorwegen, Zweden) en „developing countries” (Griekenland, Ierland, Portugal, Spanje, Turkije).

Als meneer A gaat naar B, gaan er duizenden met hem mee.

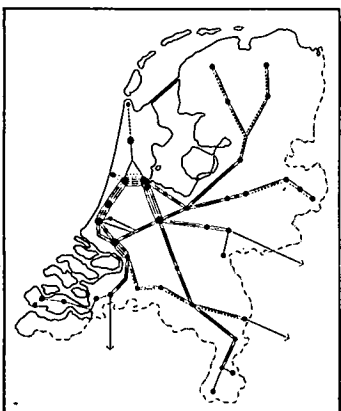
Gegeven: B is het einddoel; B is een stad. En meneer A moet erheen. Maar meneer A is niet alleen. Met hem zijn er nog honderden, duizenden anderen die vandaag naar B moeten. Allemaal vanuit een andere voordeur, maar allemaal naar dezelfde plaats op weg. Gevraagd: Wordt dat niet wat erg druk onderweg? Antwoord: Ja zeker. Veel te druk. Vooral als we nog een paar jaar verder zijn. Alle kans dat meneer A dan nauwelijks meer in B kan komen. Tenzij...

NS ziet 't zo: tenzij het openbaar vervoer zich aanpast aan alle meneren A en alle meneren X, Y, Z. En aanpassen is eigenlijk niet eens voldoende, want het openbaar vervoer heeft nu al een achterstand. Om die in te halen heeft NS het plan „Spoor naar '75" ontworpen. Een plan, dat om te beginnen integratie nastreeft van bus, tram, metro, trein, taxi en vliegtuig. Een plan, dat verder voorziet in allerlei modernisering, structuurverbeteringen en versnellingen in het vervoer. In het belang van elke Nederlander, die vindt dat hij recht heeft op een efficiënte, comfortabele vervoersmogelijkheid. Ook in het belang van meneer A en de duizenden die hem dagelijks op de een of andere manier vergezellen in het verkeer. NS hoopt dat er spoedig met dit plan gewerkt kan worden. Maar bij die hoop alleen blijft het niet. NS zelf is met de vernieuwing al vastbesloten van start gegaan. Leest u maar:

Vaker een trein

Als basis van een nieuwe dienstregeling die in 1970 zal komen, zal er over heel Nederland een totaal nieuw intercity-net van exprestreinen worden gelegd tussen de 40 belangrijkste stations van het land.

Daartussen zullen goed aansluitende stoptreinen gaan rijden. Daardoor kan de frequentie op de drukke trajecten aanzienlijk worden vergroot. Zo zullen er dit jaar bijvoorbeeld al 6 treinen per uur gaan rijden op het traject Leiden-Den Haag-Rotterdam-Dordrecht. Dat wil zeggen om de tien minuten!

Inderdaad: dat is bijna de frequentie die een metro biedt!

In een nieuwe versnelling

Om de plannen voor de hogere treinfrequenties ook daadwerkelijk te realiseren, heeft NS 43 nieuwe 2-wagenstellen besteld, die al in 1970 allemaal op de baan zullen zijn. Deze moderne

treinen zijn er speciaal op gebouwd zeer snel te kunnen optrekken en afremmen, wat vooral op de korte trajecten veel tijdswinst oplevert. Bovendien zijn ze voorzien van automatische deuren en een boordomroep, wat voor de reiziger betekent: kortere stoptijden op de stations en meer comfort!

SPOR
NAAR 75 NS BRENGT ER LIJN IN

bare wijze pleegt te definiëren⁷, blijkt uit de tabel dat lang niet alle OESO-lidstaten beschikken over gegevens die betrekking hebben op alle sectoren of op alle onderverdelingen van de „manpower”. Vervolgens moesten de activiteiten van die personen die hun werkzaamheden verdelen tussen research en ontwikkeling en andere activiteiten, op een gemeenschappelijke noemer worden gebracht, namelijk die van „full time equivalent”. Ook deze omrekening is in de onderscheidene landen niet altijd even consistent toegepast.

Wederom staan de Verenigde Staten bovenaan, ditmaal gevolgd door Japan, Groot-Brittannië, West-Duitsland en Frankrijk. Dezelfde gegevens, maar ditmaal uitgedrukt per 10.000 inwoners, completeren de tabel.

Hoe voorzichtig men wel niet moet zijn bij het vergelijken van de research- en ontwikkelingsactiviteiten van West-Europa c.q. de EEG met die van de Verenigde Staten — een overigens veel gehanteerde en klaarblijkelijk ook lucratieve bezigheid — blijkt uit het feit dat wanneer men de uitgavenkant beziet een geheel ander beeld ontstaat dan

wanneer men zich beperkt tot de „manpower”-kant. *The overall level and structure of R & D efforts in OECD member countries* vermeldt dat de Verenigde Staten (omgerekend tegen valuta-wisselkoersen) drie keer zoveel besteedde aan research en ontwikkeling als West-Europa en zes keer zoveel als de EEG. Uitgedrukt in aantallen „scientists”, „engineers”, en „technici” was de verhouding Verenigde Staten: West-Europa echter 1,5 : 1, en Verenigde Staten: EEG 2,6 : 1.

Waarmee maar gezegd wil worden dat „de kloof” niet overdreven moet worden. Indianenverhalen zijn er al voldoende.

J. van der Burg

⁷ Onder meer hiërme rekening houdend komt *The research and development effort in Western Europe, North America and the Soviet Union* tot de conclusie dat voor het jaar 1962 de verhouding tussen het aantal „scientists” en „engineers” dat research en ontwikkeling verricht in de Verenigde Staten en dat in België, Frankrijk, West-Duitsland, Nederland en Groot-Brittannië bij elkaar, beter wordt weergegeven door 2,2 op 1 dan door 3 op 1.

Uit de tijdschriftenmap

Onlangs ontvingen wij van de Stichting „Nederlands instituut voor studie van en informatie over Oost-West betrekkingen”, kortweg ook wel het Oost-West Instituut genaamd, het februari-nummer van het door haar uitgegeven maandblad *Oost-West*. Dit nummer is gewijd aan de „vraagstukken van economische ontwikkeling en samenwerking in wereldverband”. De inhoud bestaat o.m. uit een zevental bijdragen van Prof. Dr. J. Tinbergen, Prof. Dr. H. C. Bos, Prof. J. Bognár, Drs. J. P. Pronk, Jhr. Mr. M. van der Goes van Naters, Drs. A. Th. Alkema en Prof. Dr. J. A. Geertman.

Prof. Tinbergen behandelt in zijn artikel („Internationale economische ontwikkeling en samenwerking”) o.a. de motieven voor ontwikkelingshulp, de noodzaak van een mondiale benadering en de kansen voor een beoogde wereldsamenwerking. Een Oosteuropese (socialistische) benadering wordt gegeven door Prof. Bognár, hoogleraar in de economie aan de Boedapest School of Economics, in zijn artikel „A contemporary approach to the problems of development strategy”. „De visie van het Westen op de internationale ontwikkelingssamenwerking” wordt uiteengezet door Drs. Pronk; „De economische samenwerking tussen Oost en West” wordt belicht door Prof. Geertman.

De abonnementsprijs van genoemd maandblad bedraagt f. 18,50 per jaar (studerenden f. 10). Dit speciale nummer kost f. 3,50. Redactie en administratie: Van Stolkweg 10, Den Haag.

Van dit Oost-West Instituut ontvingen wij eveneens de brochure *East-West Trade, problems and prospects*, geschreven door P. J. Koerts en J. M. G. de Vries.

Deze 41 bladzijden tellende brochure bevat, naast het voorwoord en de conclusies, 6 hoofdstukken: achtereenvolgens „The centralized national economy”, „The planning and organization of foreign trade”, „Economic structure and political aims as the main factors determining the volume and structure of foreign trade”, „The development of Western policy regarding East-West relations”,

„East-West trade-problems and prospects” en „Economic cooperation”.

Aan de conclusies ontleen wij o.m. dat de belangrijkste belemmering t.a.v. de Oost-West handel gevormd wordt door de bijzondere relatie tussen vraag en aanbod. De Oosteuropese vraag is thans hoofdzakelijk gericht op Westerse kapitaalgoederen en technische know how. Deze vraag wordt mede bepaald door de productie- en exportcapaciteit van de Oosteuropese landen zelf, welke weer beperkt wordt door de in het algemeen lage groeiperspectieven van hun traditionele exportproducten, de gebrekkige kwaliteit van hun industriële producten en de weinig realistische wijze van kostprijsberekening. Economische hervormingen zullen de concurrentiepositie van de Oosteuropese landen alleen over een wat langere periode kunnen verbeteren.

De prijs van de brochure bedraagt f. 3; zij kan eveneens besteld worden bij het Oost-West Instituut.

Het laatste nummer van de *Internationale Spectator* (Jaargang 23, nr. 5, 8 maart 1969) is nagenoeg geheel gewijd aan de voedselproblematiek der ontwikkelingslanden. Dit nummer is het eerste van de vierde jaargang van de Ontwikkelingsserie, die wordt uitgegeven in samenwerking met het NOVIB. Het bevat zes artikelen, van de hand van Dr. Ir. A. H. Boerma, directeur-generaal van de FAO, over „Het wereldvoedselprogramma”; van Prof. Dr. Ir. C. T. de Wit: „Tussen schaarste en overvloed”; van Dr. Ir. M. Flach over „Nieuwe graangewassen en het wereldvoedselprogramma”. Een aantal medewerkers van het Internationaal Agrarisch Centrum (Wageningen) behandelen vervolgens de „Groeï en spreiding van de wereldbevolking en het voedselprobleem”. De „Blijvende gevolgen van wanvoeding” worden geanalyseerd door Dr. D. M. Blankhart. Prof. Dr. W. Brand beschrijft tenslotte „De economische situatie in China”.

De prijs van de Ontwikkelingsserie bedraagt f. 8 per jaar; de prijs van een volledig abonnement op de *Internationale Spectator* f. 25 per jaar (voor studenten f. 15). Administratie: Alexanderstraat 2, Den Haag.

Te laat?

In *ESB* van 2 april jl. wordt op blz. 321 strenge kritiek geuit op de regering wegens het te laat indienen van een ontwerp van wet tot wijziging van de prijzenwet. Besloten wordt met de vermaning: „Klaagzangen over de ‚loon- en prijs-spiraal‘ kan deze regering in elk geval maar beter niet meer aanheffen”. Kritiek kan nodig zijn. Een blad van het peil van *ESB* draagt met zijn kritisch volgen van de sociaal-economische politiek van de regering ongetwijfeld bij tot bezinning op uitgangspunten en instrumenten, tot afwegen van doelstellingen en resultaten. Kritiek moet echter altijd verantwoord zijn; scherpe kritiek kan men beter voor zich houden tenzij er nootdrukkende fouten zijn gemaakt. De verwijten van dR kunnen deze toets niet doorstaan. Het uiterst gecompliceerde sociaal-economische beleid met zijn netelige loon- en prijsbeleid heeft veel meer aspecten dan schrijver in zijn aanval van driekwart koloom behandelt. En wie de regering hekel in verband met haar falen in het afbuigen van de loon- en prijs-spiraal moet aan een element als de loonvorming toch ook aandacht schenken. Bovendien past bij vrije loonvorming niet direct een stringent prijsbeleid.

In herinnering moge dan worden gebracht, dat het vrijlaten der loonvorming door het bedrijfsleven aan de regering is afgedwongen. De Stichting van de Arbeid, die aanvankelijk zelf innerlijk verdeeld was, is in 1967 uiteindelijk erin geslaagd de regering over de streep te trekken, door plechtig en nadrukkelijk te beloven haar verantwoordelijkheid ernstig te nemen en bij de loonsverhogingen matiging te betrachten. Wat de regering dus zou kunnen worden aangerekend is haar vertrouwen in dergelijke beloften. Maar hoe kon zij een behoorlijk sociaal-economisch beleid gaan voeren als zij reeds begon met het bedrijfsleven te wantrouwen?

Het bedrijfsleven heeft geen maat weten te houden. De vakbonden oefenden zware druk op de werkgevers uit en de werkgevers, het onderhandelen door al die jaren van geleide loonvorming verleerd, gaven te gemakkelijk toe. Bovendien hebben de vakbonden in meerdere bedrijfstakken met het stakingswapen gezwaaid en dat deed de animo bij de ondernemers om tegenspel te bieden volledig verdwijnen. Aanvankelijk geneerden de werkgevers zich dan ook wel, als zij het spel slecht gespeeld hadden en de loonkosten boven de produktiviteitsverbetering hadden laten uitstijgen. Zij vergaten hun eigen schuld echter gauw en gaarne, toen de invoering van de BTW het accent der loonstijgingen verlegde.

Toch moeten de achter de BTW verscholen prijscorrecties juist of mede worden geweten aan de door de grote contractloonstijgingen veroorzaakte paniek onder de ondernemers. De lichtvaardigheid, waarmee de loononderhandelingen in vele gevallen zijn gevoerd, is wellicht te wijten aan de snaakse bijgedachte de kosten toch wel te kunnen afwentelen. De invoering van de BTW bood een fraaie dekmantel.

Het is beangstigend te ervaren hoe het bedrijfsleven met zijn CAO-verbeteringen handelt alsof er geen rekening gepresenteerd zal worden voor al die enorme loonkostenstijgingen. In naïeviteit, die soms laakbare vormen aanneemt, gaat men zijn gang, verwachtende dat de regering wel zal ingrijpen als het nodig is. Tevoren heeft men de regering echter iedere beïnvloedingsmogelijkheid ontnomen door moord en brand te roepen als de ministers van de R.E.A. waarschuwend de vinger opheffen. En bij de behandeling van het ontwerp van wet op de loonvorming dreigen sommige partijen uit de Stichting en hun woordvoerders in de Staten-Generaal iedere afremmogelijkheid, behalve de wel heel radicaal werkende uniforme loonstop, uit te sluiten.

Kritiek op de loonvorming is in deze korte beschouwing niet aan de orde. De partijen in het georganiseerde bedrijfsleven hebben om clementie gevraagd, omdat zij het vrij onderhandelen en het dragen van verantwoordelijkheid weer moeten leren. Toegevendheid wat de vrije loonvorming betreft mag het bedrijfsleven verwachten, mits het begrijpt dat het zelf op de blaren moet zitten als het zich brandt. En daarom lijkt kritiek op de regering wegens haar prijsbeleid niet in de eerste plaats op de weg van het bedrijfsleven te liggen. De thans zich aandienende kostenstijgingen van 10 tot 12%, die de vertegenwoordigers van de vakbonden en de werkgeversorganisaties zich met allerlei plezierige verbeteringen en franjes op de hals halen, oefenen direct of indirect, openlijk of verkapt, prijsopdrijvende werking uit.

Past ongeclausuleerde kritiek op de regering vanwege haar loon- en prijsbeleid dus allerminst aan de woordvoerders van het bedrijfsleven, de redactie van *ESB* zou haar stukjes op de voorpagina, die zo veel op redactionele artikelen lijken, wat genuanceerder, wijzer en meer beargumenteerd moeten laten schrijven. Of beter nog, op die in het oog springende plaats passen alleen redactionele beschouwingen óf stukjes, die gecompliceerde zaken wat minder journalistiek, globaal of soms zelfs vanuit een wat vooringenomen standpunt schijnen af te doen.

N. E. H. van Esveld

Naschrift

Het is natuurlijk wat ongemakkelijk discussiëren met iemand die je vooringenomenheid verwijt; een polemiek wordt daardoor bij voorbaat onmogelijk. Ik geloof trouwens ook niet dat een uitgebreide discussie op haar plaats is. Immers, het grote middenstuk van Professor Van Esvelde's reactie heeft namelijk als teneur (hij schrijft het zelf ook zo vrijwel letterlijk): kritiek op de regering

Mededelingen

PRIJSVRAAG KREDIETVERZEKERING

wegens haar prijsbeleid ligt niet in de eerste plaats op de weg van het bedrijfsleven. Maar het feit, dat *werkgevers en werknemers* boter op hun hoofd zouden hebben wanneer zij de regering kapittelen op het stuk van het prijsbeleid, behoeft mij toch niet te weerhouden van kritiek op het beleid van de regering in deze?

Of ze inderdaad zoveel boter op hun hoofd hebben als Van Esveld stelt, kan hier dan verder buiten discussie blijven, al kom je wel in de verleiding enige vraagtekens te plaatsen. Ik vind bijvoorbeeld dat wanneer er ooit een prijsstijging is geweest, die aan een loonstijging *voorafging*, hiervan toch zeker begin 1969 sprake is (geweest); ik herinner aan een uitspraak van de heer Bruynzeel dat de loonstijgingen slechts voor een betrekkelijk klein percentage voor de prijsstijgingen verantwoordelijk kunnen worden gesteld. Ik moge Prof. van Esveld ook herinneren aan het feit dat de overheid zelf een belangrijke prijsopdrijver is en voor een groot deel (groter althans dan de loonstijgingen!) tot de stijging van het prijsindexcijfer heeft bijgedragen; ik loop daarom ook niet zo over van medelijden voor die arme regering, welke het zo moeilijk heeft. In het licht van de stijging van de winstmarges lijkt mij ook Van Esvelde's notie, dat loonstijging de produktiviteitstoename niet te boven mag gaan, nogal aanvechtbaar (zie bijv. ook het artikel van Prof. Dr. H. W. J. Bosman in *ESB* van vorige week).

Wat Van Esvelde's eerste en laatste alinea tenslotte betreft, nog een enkele opmerking. *ESB* is inderdaad bij uitstek een medium voor het bezonken en retrospectieve oordeel, najlend op de actualiteit. Vaak is dat een voordeel, omdat de zaak dan kan worden losgeweekt uit de politiek-economische emoties van het ogenblik. Ik vind het echter getuigen van een zekere ivoren-toren-mentaliteit, wanneer Van Esveld meent dat over gecompliceerde zaken alleen op zeer uitvoerige wijze oordeelsvorming mag plaatsvinden. Naar mijn smaak moet het ook in *ESB* mogelijk zijn om, zonder alle details in den brede in je beschouwing te verdisconteren, in 500 woorden een afgerond oordeel te vormen over zaken die op dat moment spelen. Ook de lezer heeft er behoefte aan zich met zo'n eenduidig standpunt te kunnen identificeren of er zich flink tegen te kunnen afzetten (deze laatste latente functie heeft mijn „column” voor Van Esveld in elk geval vervuld).

Tenslotte ben ik de mening toegedaan dat veel van Van Esvelde's wrevel voortspruit uit een zeker mentaliteitsverschil tussen ons beiden. Hij is meer goevernementeel ingesteld, met meer begrip voor de praktisch-politieke problemen waarmee autoriteiten worstelen. Ik heb dat begrip ook wel, ik wil het alleen niet opbrengen. Dat vloeit voort uit mijn overtuiging — en ik mag nu mezelf citeren — dat „het pluche is verdwenen van de zetels onzer industriële, kerkelijke en politieke leiders. Het hout zit wat harder, doch maakt wel alerter” (*ESB*, 15 november 1967). In die zin ben ik inderdaad vooringenomen.

dR

De Nederlandsche Credietverzekering Maatschappij N.V. te Amsterdam organiseert een prijsvraag.

Gevraagd wordt een beschouwing over de taak en functie van kredietverzekering bij de bevordering van de verkoop van Nederlandse goederen en diensten en/of de Nederlandse ontwikkelingshulp in verleden, heden en/of toekomst.

Al naar gelang de studierichting c.q. belangstelling van de schrijver heeft deze de keuze om het accent van zijn beschouwing te laten vallen op resp. de economisch-historische, commercieel-economische, financiële en juridische aspecten. Er is geen bezwaar tegen als de beschouwing wordt gesteld in een ruimer internationaal kader. Anderzijds behoeven de verschillende aspecten van het probleem niet alle evenveel aandacht te krijgen. Het zal op prijs gesteld worden als het onderscheid tussen particuliere kredietverzekering en Staatskredietverzekering aandacht krijgt.

Voorwaarden voor deelneming:

- a) Om voor beoordeling in aanmerking te kunnen komen, moeten inzendingen vóór 1 maart 1970 zijn ontvangen door de secretaris van de prijsvraagcommissie.
- b) Inzendingen dienen te geschieden onder motto, waaruit de identiteit van de inzender niet blijkt. In een bijgesloten enveloppe, voorzien van hetzelfde motto, moeten de naam en het adres van de inzender worden opgegeven. Hierbij dient een door de inzender ondertekende verklaring te worden gevoegd dat geen auteursrechten van derden worden geschonden.
- c) De antwoorden moeten zijn gesteld in de Nederlandse taal en in drievoud zijn geschreven met de schrijfmachine op A-4 formaat papier.
- d) De ingezonden antwoorden worden eigendom van de N.C.M., welke ook het auteursrecht verkrijgt van de bekroonde inzending.

De beoordeling geschiedt door een prijsvraagcommissie, bestaande uit de heren I. P. Almekinders, Prof. Dr. C. D. Jongman, Prof. S. Posthuma, Mr. O. Vogelenzang, Mr. G. D. Cohen Tervaert, en H. J. Eerbeek, Secretaris van de prijsvraagcommissie, Keizersgracht 271-277, Amsterdam-C. De uitslag, waarop geen beroep mogelijk is, zal worden bekend gemaakt vóór 1 juli 1970. De prijswinnaar ontvangt rechtsreeks bericht van de secretaris van de prijsvraagcommissie. Voor de bekroonde inzending wordt een prijs ter grootte van f. 5.000 ter beschikking gesteld. De commissie heeft het recht de prijs niet of slechts gedeeltelijk toe te kennen, dan wel de prijs over enige inzenders te verdelen.

(I.M.)

§ N.V. SLAVENBURG'S BANK §

G. J. Kruijer: Cuba — voorbeeld en uitdaging. Kritiese Bibliotheek, Polak & Van Gennep, Amsterdam 1968, 146 blz., f. 6,80.

Een rustige discussie over Cuba behoort zo langzamerhand tot de zeldzame verschijnselen in ons land. Alleen al het noemen van Cuba geeft aanleiding tot emotionele discussies, die bijna uitsluitend gaan over de vraag of je nu — en dan zonder enige restrictie — vóór of tégen Cuba bent. Bij de voorstanders vinden we de dweper, die aan de foto's van Fidel Castro en Che Guevara al genoeg hebben om de superioriteit van de Cubaanse sociaal-economische orde aan te tonen. Een fors deel van de tegenstanders knapt af op Castro's baard, die een symbool is van anti-beschaving.

Werkelijk geïnteresseerden in Cuba zijn er maar weinig. Belangstelling die enige inhoud heeft, veronderstelt de bereidheid kennis te nemen van artikelen en boeken. Het „gevaar” is dan wel dat het beeld wat diffuser wordt, wat overigens een keuze, maar dan wat genuanceerder, niet uitsluit. Maar hoe veel gemakkelijker is het niet — in deze warrige wereld — te werken met een tweedeling?

Toch lijkt het me niet voor bestrijding vatbaar dat men degenen die zich in het Cubaanse maatschappelijke experiment verdiepen bijna uitsluitend aantreft bij de voorstanders. Het zijn de sympathisanten van Cuba, die vanuit een ja tegen Cuba de ontwikkeling aldaar kritisch blijven volgen en daar van tijd tot tijd verslag van uitbrengen. Men kan hier bijv. denken aan de Franse geleerden Dumont en Bettelheim en in Nederland aan de journalisten Constandse, Gortzak en Stibbe. En al jaren geleden is, onder de actieve leiding van Mej. Snethlage, het *Cuba-Bulletin* gestart.

Bij de kritische sympathisanten heeft zich nu Prof. Kruijer gevoegd, socioloog aan de Amsterdamse universiteit. Kruijer is een kenner van het Caraïbisch gebied; hij deed o.m. onderzoek op Jamaica. Zijn boekje over Cuba is het resultaat van een verblijf op dat eiland (begin 1968) en een uitgebreide literatuurstudie. Het resultaat mag er zijn.

Naast een beschrijving van de economische en sociale structuur van het Cuba van Batista, schetst hij op uit-

stekende wijze waar én hoe de samenleving is veranderd na het optreden van Castro. Zonder dat Kruijer de pretentie heeft een sociologische analyse te leveren, is het zonder meer duidelijk dat hier een socioloog aan het woord is. Vooral de veranderingen in de sociale structuur en de organisatiepatronen krijgen de aandacht. Op een evenwichtige manier gaat hij de voor- en nadelen na van de verschillende ingrepen die de Cubaanse samenleving de laatste tien jaar fundamenteel hebben veranderd. Als een goed wetenschapper spreekt hij geen oordeel uit wanneer de gegevens en inzichten onvoldoende zijn.

Cuba is niet alleen geografisch, maar ideologisch en maatschappelijk een eiland op het westelijk halfrond. Armoede en analfabetisme kenmerkten de samenleving onder het door de Amerikanen gesteunde Batista-regime. De reële vooruitgang die de grote massa der Cubanen onder Castro heeft kunnen boeken, maakt dat het regime kan rekenen op de steun van het overgrote deel van de bevolking. Kruijer is overigens niet blind voor de op verschillende terreinen dwingende invloed van bijv. het partij-apparaat.

Maar, zo stelt hij verder, ontwikkelingslanden — of zij nu tot de communistische of kapitalistische invloedssfeer behoren — ontkomen er niet aan een forse hoeveelheid dwang te introduceren. Tenminste als zij tot ontwikkeling willen komen.

Het klinkt daarom nogal hypocriet wanneer vanuit het Westen op hoge

toon over de dwang e.d. op Cuba wordt gesproken, terwijl men zich niet bekommert om de dwang die elders wordt uitgeoefend. In de ontwikkelde landen heeft men de mond propvol over democratie en gelijkheid, maar van een solidariteit met de armen is geen sprake. De Verenigde Staten heeft dat niet getoond in Cuba (dat toch in feite een provincie was van de V.S.). De sympathie die Castro tien jaar geleden allerwegen verwierf is niet gevolgd door steun, maar door een economische boycot. Het schrikbewind van Duvalier op Haiti wordt niet gewipt, maar in stand gehouden.

„Wij kunnen er maar niet in slagen”, aldus Kruijer, „die landen te begrijpen. Als wij tekort blijven schieten, dan zullen steeds meer mensen, niet alleen in de ontwikkelingslanden maar ook bij ons, zich richten op de tot symbool geworden Che Guevara, die de bergen introk om de obstakels die een betere toekomst in de weg staan omver te schieten”.

Cuba is het voorbeeld voor vele ontwikkelingslanden, die de armoede willen opheffen. Dat geldt vooral voor Latijns-Amerika. Of Cuba een uitdaging voor de ontwikkelde landen is om het ontwikkelingsvraagstuk serieus aan te pakken, valt vooralsnog te betwijfelen.

Wie echter niet bang is het „gevaar” te lopen enig begrip voor Cuba als ontwikkelingsland te krijgen, doet er goed aan het geschrift van Kruijer te lezen. De combinatie van betrokkenheid en distantie, gevoegd bij een helder taalgebruik, stempelen dit boekje tot een voortreffelijk werkstuk.

Bram Peper

Prof. Dr. F. L. Polak: Prognostica. Wordende wetenschap schouwt en scheidt de toekomst. Kluwer, Deventer 1968, 792 pagina's in twee banden en cassette, f. 93,60.

DOEL

Wat heeft Polak bij dit werk voor ogen gestaan? De huidige tijd wordt gekenmerkt door een geestesvernieuwing, die voor een belangrijk deel betrekking heeft op een veranderde en veranderende houding tegenover de toekomst. De toekomst schijnt hoe langer hoe

meer als essentiale betrokken te zullen worden in het denken, aldus Polak. In deze geestesvernieuwing ziet hij gaandeweg een cesuur met voorgaande generaties. Dit is een ontwikkeling die in Europa in de jaren vijftig is begonnen, maar in de Verenigde Staten met kracht is voortgezet, vooral na 1960. Symptomen van dit laatste zijn o.a.

de vele Amerikaanse op toekomst-onderzoek gerichte instituten. Europa dreigt op dit gebied een bedenkelijke achterstand op te lopen. Achter de veelbesproken en in discussie gestelde „technological gap”, ziet Polak een andere kloof, een „forecasting gap”. Dit op zich zelf zou reeds aanleiding kunnen vormen om ook in Europa tot meer systematisch toekomstonderzoek te geraken.

Veel klemmender, en van meer dan alleen Europees belang is de vraag, aldus Polak, „hoe geraken wij tot een andere en betere samenleving?”. De sociale wetenschappen hebben vrijwel allerwegen een onrustbarende achterstand opgelopen in vergelijking met de exacte wetenschappen. Sociale verschuivingen welke het gevolg zijn van de fenomenale expansie van de natuurwetenschappen worden voor de sociale wetenschappen pas tot onderwerp van onderzoek, wanneer zij tastbare realiteit zijn geworden. Vooruitzien doen de sociale wetenschappen echter niet. Een expliciete uitzondering maakt Polak daarbij (wellicht ter geruststelling van vele lezers van *ESB*) voor de economie.

Polak meent dat zich gaandeweg de contouren gaan aftekenen van een afzonderlijk veld van wetenschappelijke activiteit, waaraan hij de term „prognostica” wil verlenen. Om redenen die hij uitvoerig (op blz. 26) uiteenzet, zou deze benaming de voorkeur verdienen boven „futuurologie”. De prognostica zou een belangrijke bijdrage kunnen leveren tot overbrugging van de kloof tussen sociale en natuurwetenschappen. De antithese zou dan getransformeerd kunnen worden in een vruchtbare synthese. Aldus in enkele woorden samengevat hetgeen Polak voor ogen staat. Een ambitieuze taak.

BENADERING

De auteur heeft de volgende opzet gekozen om zijn doel te verwezenlijken. Zijn publikatie omvat twee hoofddelen *Dogmatica* en *Prognostica*. Deze laatste benaming is ook die van het geheel. In het eerste deel van de uiteenzettingen wordt getracht een verklaring te vinden voor de uiteenlopende toekomst-attitudes, zoals opeenvolgende geestestromingen in de westelijke wereld te zien hebben gegeven. In de loop der

geschiedenis zijn de accenten voortdurend verschoven, afhankelijk van de vraag of men een optimistische dan wel pessimistische kijk op de toekomst had, evenals van de aanwezig (of afwezig) geachte mogelijkheden voor menselijke correctie. Toekomstattitudes blijken volgens deze uiteenzettingen herhaaldelijk verstrikt te zijn geraakt in uiteenlopende vormen van dogmatisch denken.

Het deel *Dogmatica*, dat geschreven werd na voltooiing van het tweede deel, vervult een aparte functie in het geheel. In dit deel van de uiteenzettingen is het Polak er namelijk hoofdzakelijk om te doen deze dogmatiek in het toekomstdenken nader te analyseren, teneinde aldus beter in staat te zijn de ook nu (nog) bestaande weerstanden tegen de hernieuwde toekomstoriëntatie — het onderwerp van het tweede deel — beter te kunnen bestrijden. Wenselijker is het daarom de aandacht in deze bespreking te beperken tot het tweede deel.

Het centrale thema daarvan wordt gevormd door een klemmend pleidooi voor systematisch toekomstonderzoek in Europa. Het is vooral de snelheid van de veranderingen, die wij meemaken, evenals hun diep ingrijpende effecten die tot een systematische bezinning op de toekomst nopen. Het is niet langer geoorloofd te denken in termen van één toekomst, maar uitgegaan moet worden van verschillende alternatieve toekomst. Het aantal daarvan is afhankelijk van de (beperkte) mogelijkheden van menselijk ingrijpen.

Na een summier aanduiding van een aantal klemmende problemen waarvoor in de toekomstige tijd een oplossing moet worden gevonden, gaat Polak uitvoerig in op een aantal, hoofdzakelijk in de Verenigde Staten ontwikkelde, prognosetechnieken. Daarbij maakt hij, zoals hij zelfs trouwens ook toegeeft, veelvuldig gebruik van een ten behoeve van de OECD vervaardigde studie van Erich Jantsch: *Technological Forecasting in Perspective*. Ruim 50 pagina's van „Prognostica” zijn aan dit rapport gewijd. (Het is dan ook merkwaardig dat Polak in zijn boek, dat medio 1968 verscheen, het nog steeds doet voorkomen alsof het hier gaat om een niet gepubliceerde OECD-studie. Ruim een jaar te voren was deze bijzonder belangwekkende studie reeds in de boekhandel verkrijgbaar.)

In het vervolg van *Prognostica* gaat Polak in op een aantal componenten waaruit deze wetenschap, of wellicht wetenschappelijke aanpak van de toekomst, zou moeten bestaan. Het zijn daarbij vooral de volgende onderdelen die de aandacht vragen. Enerzijds het schetsen met behulp van de verschillende, eventueel onderling gecombineerde, prognosetechnieken van alternatieve toekomst. Anderzijds het indiceren van toekomstige doeleinden waarop een keuze uit de verschillende alternatieve toekomst gericht zal moeten worden.

Met dit laatste stuit men weer op het nog immer controversiële vraagstuk van het normatieve element in de sociale wetenschappen. Het zal diegenen die op de hoogte zijn van Polaks opvattingen hieromtrent niet verbazen dat hij deze gelegenheid met beide handen aangrijpt om een hernieuwde aanval te doen op de wetenschappelijke waardevrijheid. De door hem gehanteerde stijl is daarbij typerend:

„Tot dusver is langs verschillende fronten opgerukt, teneinde in de thans volgende reeks een concentrische stormloop te kunnen ondernemen op de Grote Muur. Voor de sociale wetenschappen de Klaagmuur, achter welk zowel gewijd als zwaar versterkt bastion de heilige tempel van Salomo zich bevindt. Deze wordt door zijn in toga's gehulde hogepriesters, weliswaar voorzien van de meest antieke, uit een drakerige ridder-romantiek resterende, dus ietwat roestige wapens, maar toch wel op effectieve wijze bewaakt. Deze wapens bestaan voornamelijk uit sacrale initiatieriten, ideologische toverformules en magische machtsspreuken, esoterische gezangen, deels verdovende, deels extase-verwekkende kruiden en, last but not least, ascetische abstinentie-geboden”.

KANTTEKENINGEN

Het is duidelijk dat het voorgaande een verre van volledige schets van de inhoud van *Prognostica* is. De opvattingen van de schrijver zijn dan ook onvoldoende tot hun recht gekomen.

Aan de hand van welke criteria nu kan het werk van Polak beoordeeld worden? Ook hier moet een keuze gedaan worden, gezien de veelheid van onderwerpen die aan de orde gesteld worden. Het zou wellicht voor de hand liggen de aandacht vooral te richten op de inhoudelijke problemen van de prognostica: „het voer voor futuurologie” en de door de schrijver daar-

omtrent naar voren gebrachte opvattingen kritisch te bezien. Belangrijker, althans op dit moment, lijkt de vraag hoeverre in „Prognostica” de noodzaak van systematisch toekomstonderzoek doeltreffend en adequaat is gesteld.

Daarbij moet vooropgesteld worden dat ik deze, door Polak bepleite, noodzaak volledig onderschrijf, zij het dat ik sommige van de daaraan ten grondslag liggende motieven enigszins verschillend waardeer. Het door Polak naar voren gebrachte argument van de achterstand op dit gebied in Europa ten opzichte van de Verenigde Staten bezit naar mijn mening zeker geldigheid. Zo is recentelijk door het Amerikaanse bedrijfsleven opgericht het Institute for the Future, dat als een van de voornaamste taken heeft het verrichten van „environmental” studies ten dienste van de ondernemingsplanning. Anderzijds dient men zich echter geen al te overdreven voorstelling te maken van de vorderingen die op futurologisch gebied in de Verenigde Staten zijn gemaakt. Het is bijvoorbeeld opvallend dat in de recente literatuur over „corporate planning”, na het aanvankelijke enthousiasme, in toenemende mate kritische stemmen vallen te beluisteren. Duidelijk dient hier het „modeverschijnsel” te worden onderscheiden van het operationele nut.

In beginsel staat een tweetal wegen open om de noodzakelijkheid van systematisch toekomstonderzoek te illustreren. De eerste daarvan is de methode die Kahn en Wiener hebben gevolgd in hun, zeer onlangs ook in het Nederlands vertaalde, werk *The Year 2000, a framework for speculation on the next thirty-three years*. Daarin wordt een negental alternatieve toekomstscenario's inhoudelijk beschreven en een poging gedaan om aan te geven op welke momenten beleidskeuzen kunnen worden gedaan. De kille analyse doet soms huiveringwekkend aan (van de voornaamste auteur, Herman Kahn, wordt verteld dat hij een kritische vraag dienaangaande beantwoordde met de wedervraag „do you prefer a warm human failure?”). Een tweede weg die openstaat is een systematische beschrijving van de te volgen methodologische aanpak van de toekomstproblematiek. Een poging in die richting is indertijd gedaan door Bertrand de Jouvenel in diens *l'Art de la Conjecture*.

De in *Prognostica* gevolgde opzet gaat meer in de richting van de laatste aanpak. Daarbij moet het echter toch wel als een bezwaar worden aangemerkt dat een aantal hoofdstukken herdrukken zijn van reeds eerder door Polak elders gepubliceerde artikelen, vanuit verschillende optiek voor verschillend publiek geschreven. Mede daardoor bevat *Prognostica* talrijke herhalingen, waardoor naar mijn mening afbreuk wordt gedaan aan de overtuigingskracht. Als tegenargument voert Polak aan dat ook hier het *frappez-toujours* geldt. Maar toch zullen sommige lezers zich aan het eind van *Prognostica* de vraag stellen of de tekst niet aanzienlijk bekort had kunnen worden.

De scheiding van de drie voornaamste onderdelen waaruit een systematische aanpak van de toekomstproblematiek zou moeten bestaan, t.w. het schetsen van alternatieve toekomstscenari's en de daartoe te hanteren technieken, het aangeven van toekomstige doeleinden en het bepalen van een keuze daaruit, alsmede van de wegen waarlangs deze keuze gerealiseerd zou kunnen worden, wordt daardoor in *Prognostica* naar mijn mening onvoldoende gehandhaafd.

Polak gaat, aan de hand van het genoemde OECD-rapport, uitvoerig in op het prognostisch instrumentarium. Een beoordeling van de grenzen en mogelijkheden van afzonderlijke technieken is, voor zover aanwezig, uitermate summier. Naar het mij voorkomt, ontstaat hierdoor het gevaar dat de lezer zich wellicht een te optimistische voorstelling vormt omtrent het operationele nut van dergelijke technieken. Dit geldt met name ten aanzien van die technieken die gehanteerd kunnen worden voor „social forecasting”, waar de geboekte vooruitgang tot op heden „bescheiden” is geweest.

De voorgaande kanttekeningen hebben alleen betrekking op de in *Prognostica* gevolgde opzet. In een recent interview verklaarde Polak het voornemen te hebben, ter bereiking van een groter publiek, een pocketuitgave voor te bereiden. Wellicht zou het daarbij mogelijk zijn de dublures te vermijden, waardoor dan de zo gewenste overtuigingskracht van het pleidooi zou worden vergroot.

Tenslotte nog een inhoudelijk punt,

dat op zichzelf expliciet vermelding verdient, al was het alleen maar omdat het in vele discussies over „toekomstvragen” wel eens over het hoofd wordt gezien. Het betreft de toekomstige doeleinden. Zoals hiervoor reeds werd vermeld, zal een van de onderdelen van een wetenschappelijke aanpak van de toekomstproblematiek moeten bestaan in het opsporen van toekomstige doeleinden. Men kan zich niet aan de indruk onttrekken dat in vele discussies over bijv. de ruimtelijke ordening te veel wordt uitgegaan van de impliciete veronderstelling dat huidige normen ook representatief zullen zijn voor de toekomst (zo zou men zich terecht kunnen afvragen in hoeverre komende generaties het inderdaad wel op prijs zullen stellen indien regionale welvaartsverschillen geminimaliseerd zouden zijn; daaraan zou de vraag kunnen worden verbonden of het niet veeleer wenselijk zou zijn te streven naar een grotere regionale differentiatie). Naar het mij voorkomt ligt hier voor de beoefenaars van de futurologie een van de belangrijkste en tevens moeilijkste problemen. Bij de verdere ontwikkeling van prognosetechnieken zou dan ook vooral het accent moeten worden gelegd op de uitbouw en verfijning van die technieken, welke bij het beantwoorden van deze kernvragen behulpzaam kunnen zijn.

Wetenschappelijke aanpak van de toekomstproblematiek is dringend noodzakelijk. Polaks *Prognostica* is een belangrijke bijdrage tot het stimuleren van het denken in deze richting.

Drs. J. A. Haverhals

Ph. A. Idenburg: *Ethiek van de ondernemingsleiding*. Serie Ethische verkenningen, Callenbach, Nijkerk 1968, 110 blz., f. 7,20.

Dr. Idenburg heeft het zich met dit onderwerp niet gemakkelijk gemaakt. Welke richtlijnen geeft de Christelijke ethiek voor het leiden van een onderneming? Het is een onderwerp dat nog door weinigen in Nederland op meer systematische wijze is aangevat. Het is tevens een onderwerp waar enkelen vóór hem zich aan vertild hebben.

Maar Idenburg maakt het ook deze recensent niet gemakkelijk. Zijn boekje roept, voor mij althans, meer vragen

op dan het beantwoordt. Op verschillende punten zou ik met Idenburg een discussie willen beginnen. De omvang van een bespreking als de onderhavige laat dat niet toe. Vandaar dat ik hier wil volstaan met een aantal algemene opmerkingen.

Idenburg verdient waardering omdat hij het denken op dit terrein in Nederland heeft gestimuleerd met dit geschrift. Waardering ook omdat hij dit denken op een hoger niveau bedrijft dan tot nu toe gebruikelijk was. Een verklaring hiervoor lijkt mij mede zijn kennis van de sociologie van het bedrijf.

Toch zijn er nogal wat bezwaren tegen zijn betoog in te brengen. Te weinig is geprobeerd vanuit de inhoud van de Christelijke ethiek te komen tot (een) model(len) voor het handelen op het vlak van het bedrijf. Te veel is de structurele situatie richtinggevend voor

het handelen en vindt het in die structurele bepaaldheid m.i. te gemakkelijk een rechtvaardiging. Het individu en zijn verantwoordelijkheid staan — merkwaardigerwijs — nog te veel in de belangstelling. Vooral het begrip verantwoordelijkheidsbesef had naar mijn inzicht centraler moeten staan. De idee van gedeelde verantwoordelijkheid had een nadere uitwerking verdiend. Aan het eind van het boek maakt hij daarover een aantal veelbelovende opmerkingen.

De ethiek loopt — ook in dit boekje — nog te veel achter de ontwikkelingen aan. Is te veel een ethiek achteraf in plaats van een anticiperende ethiek. Wil de Christelijke ethiek leidraad zijn, dan zal — en zo concreet mogelijk uitgewerkt — gewerkt moeten worden aan de vormgeving van een Christelijke samenleving. Op het ogenblik is het

geheel nog te vaag en te vrijblijvend. Zeker ook gezien de pretentie die in de Christelijke boodschap besloten ligt.

Veel van de beschouwingen van Idenburg zijn — hoe interessant ze soms ook mogen wezen — onvoldoende gerelateerd aan het hoofdthema. Dat blijkt ook uit de opbouw van het boekje. De vraag naar „Wat is ethiek?” komt pas aan de orde nadat gesproken is over de traditie van de ondernemers-ethiek.

Op een aantal moeizaam geformuleerde stukken na, is het boekje goed leesbaar. Eindconclusie: een wat onevenwichtig en discutabel boek. Maar wél een boek dat verdient in de verdere discussie over dit thema een belangrijke plaats in te nemen.

Bram Peper

de rijksoverheid vraagt

voor het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening

t.b.v. de Rijksplanologische Dienst, inspectie van de ruimtelijke ordening in de provincies Noord-Brabant en Limburg ter standplaats Eindhoven

inspecteur van de ruimtelijke ordening

De inspecteur is regionaal vertegenwoordiger van de Rijksplanologische Dienst en bevordert de samenhang tussen het nationale planologische beleid en dat op provinciaal en gemeentelijk niveau.

Tot zijn bestuurlijke bevoegdheden behoren o.m. de beoordeling en de coördinatie van streek-, structuur- en bestemmingsplannen.

Vereist: voltooide wetenschappelijke opleiding in juridische, economische, sociale of technische richting; bestuurlijke ervaring op het gebied van de ruimtelijke ordening; leeftijd b.v.k. 35 - 50 jaar.

Salaris afhankelijk van ervaring max. f 3145,- per maand met mogelijkheid van uitloop naar max. f 3441,- per maand.

Schriftelijke sollicitaties onder vacaturenummer 9-0799/0936 zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

AOW-premie voor Rijksrekening. De salarissen zijn exclusief 6% vakantiegeld

Geld- en kapitaalmarkt

GELDMARKT

Vijf jaar geleden toonde de structuur van de balans van de Nederlandsche Bank een ander beeld dan thans:

(in f. mln.)	ultimo maart	
	1964	1969
Goud en deviezen (netto).....	6.483	6.977
Kredieten aan de Staat.....	590	1.452
Bankpapier	6.385	8.715

Het verschil is gelegen in de verhouding van de omvang van het uitstaande bankpapier enerzijds en de som van goud en deviezenvoorraad en kredieten aan de Staat anderzijds. In 1964 lag de bankpapiercirculatie belangrijk onder het bedrag van goud, deviezen en Staatskrediet tezamen, in 1969 is het omgekeerde het geval.

Deze balansstructuur weerspiegelt de verhouding van de centrale bank tot de banken. In 1964 had de Nederlandsche Bank geen greep op de banken, in 1969 is dat wel het geval. In 1964 immers werd door de banken slechts bij uitzondering een kredietberoep op de Nederlandsche Bank gedaan, waardoor deze ook moeilijk voorwaarden aan de banken kon opleggen. Het is dan ook niet toevallig dat de Nederlandsche Bank als een der eerste centrale banken naar het middel van de directe kredietcontrole heeft gegrepen.

In 1969 staan de banken vrijwel steeds en voor belangrijke bedragen (9 april was het voor f. 597 mln.) in het krijt bij de circulatiebank. Deze kan dus haar voorwaarden dicteren. Dit geldt echter alleen voor de rente. In de afgelopen week, nl. 9 april, is het officiële disconto tot 5½% verhoogd, waarmede een naoorlogs record is gevestigd. Van 16 augustus 1957 tot 24 januari 1958 heeft het disconto op 5% gestaan.

Dat echter de hoogte van het disconto veel invloed heeft op de kredietvraag gelooft vrijwel niemand meer, ook de Nederlandsche Bank niet. De banken worden niet terughoudender omdat zij de verhoging aan hun cliënten doorberekenen. De bankdebiteuren zijn weinig gevoelig voor een hogere debetrente. Een verschuiving door middel van een groter beroep op de kapitaalmarkt is evenmin waarschijnlijk. Het bankkrediet zal thans ruwweg 7% kosten, de rente op de kapitaalmarkt ligt al hoger en zou zeker stijgen wanneer de vraag zou toenemen.

De greep van de centrale bank zou onder de huidige omstandigheden veel krachtiger zijn wanneer met disconteringstoplafs worden gewerkt. Hiermede is wel eens bedreigd, maar het instrument is nooit gehanteerd. Uit een vroegere periode beschikt de Bank echter over de kredietcontrole methode en het is dan ook dit middel dat ons moet bewaren voor een te grote liquiditeitscreatie.

De markt heeft nauwelijks op de discontoverhoging gereageerd. De commissie voor de vaststelling van de call-rente was er als de kippen bij om, nu het plafond voor deze rente was verhoogd, ook de „officiële” rente van 5¼% op 5¾% te brengen.

KAPITAALMARKT

Het meest opmerkelijke in de ontwikkeling van de emissie-markt in het eerste kwartaal 1967 is de afwezigheid van aandelenemissies. Het tweede punt van betekenis is dat van het totale beroep van f. 695 mln. niet minder dan f. 674 mln. van de zijde van de overheid is gekomen (Staat f. 573 mln., Bank voor Nederlandsche Gemeenten f. 101 mln.). Voor de particuliere sector blijft dus slechts f. 21 mln. over. Ook in het eerste kwartaal 1969 is zonder twijfel een belangrijk bedrag geïnvesteerd. Het is wel duidelijk, dat het bedrijfsleven dit zonder de Nederlandse publieke markt heeft kunnen doen. De markt voor onderhandse leningen en de Euroleningen-markt zijn de belangrijkste bronnen voor de externe financiering geweest.

Spreekende over de Euroleningen-markt blijkt uit de jongste cijfers, verzameld door de Belgische Kredietbank, dat de uitgiften zich op hoog niveau blijven bewegen. In het eerste kwartaal 1969 werd \$ 960 mln. opgenomen

PROVINCIE NOORD-HOLLAND

Sollicitanten worden opgeroepen naar de betrekking van

Administrateur A, B of C, tevens Waarnemend Chef

van de 3de afdeling der provinciale griffie.

Tot de belangrijkste taken van de afdeling behoren de provinciale financiën, de elektriciteits- en drinkwatervoorziening (eigen bedrijven), economische zaken en provinciale eigendommen.

Gegadigden voor deze functie dienen een academische opleiding te hebben genoten dan wel in het bezit te zijn van het diploma gemeentefinanciën en zo mogelijk tevens van het diploma gemeente-administratie II.

Vereisten: ruime kennis en ervaring op het gebied van de financiële en economische vraagstukken in de overheidssector, redactionele vaardigheid en vermogen om leiding te geven.

Salarisgrenzen per 1 januari 1969:

administrateur A	f 22.644,— tot f 29.412,—;
administrateur B	f 25.188,— tot f 31.320,—;
administrateur C	f 27.720,— tot f 34.500,—.

Aanstelling in één der rangen boven het minimum is mogelijk. Bij gebleken geschiktheid behoort opvolging (over ongeveer 6 jaar) van de tegenwoordige chef van de afdeling tot de mogelijkheden.

De gebruikelijke rechtspositieregelingen zijn van toepassing.

Op de medewerking van de provincie voor het verkrijgen van een woning mag worden gerekend.

Sollicitaties binnen 10 dagen na het verschijnen van dit blad te richten aan de Commissaris der Koningin in de provincie Noord-Holland.

tegen \$ 683 mln. in de eerste drie maanden van 1968. Ten opzichte van het laatste kwartaal van vorig jaar is er een kleine daling.

Verder is opmerkelijk, dat de emissie van converteerbare obligaties is teruggelopen (eerste kwartaal 1968 60%, eerste kwartaal 1969 48%). Voorts is het aandeel van Amerikaanse ondernemingen gedaald van 75% tot ca. 50%.

KOERSSTAAT

Indexcijfers aandelen (1963 = 100)	30 dec. 1968	H. & L. 1969	3 april 1969	11 april 1969
Algemeen	121	128 — 120	127	126
Internationale concerns	127	135 — 125	134	134
Industrie	119	129 — 118	125	124
Scheepvaart	89	94 — 90	92	91
Banken en verzekering	98	112 — 97	107	107
Handel enz.	122	133 — 121	126	126

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

30 dec. 1968   3 april 1969   11 april 1969

Aandelenkoersen ¹

Kon. Petroleum	f. 182,90	f. 191,95	f. 196,—
Philips	f. 163,35	f. 183,40	f. 185,40
Unilever, cert.	f. 125,30	f. 123,65	f. 122,45
Zout-Organon	f. 199,80	f. 195,55	f. 195,20
Hoogovens, n.r.c.	f. 101,80	f. 115,70	f. 113,65
A.K.U.	f. 123,20	f. 123,05	f. 118,85
AMRO-Bank	f. 64,30	f. 62,20	f. 60,—
Nat. Nederlanden	800	873	890
K.L.M.	f. 212,—	f. 237,—	f. 247,75
Robeco	f. 255,50	f. 248,50	f. 250,50

New York

Dow Jones Industrials	945	927	933
-----------------------------	-----	-----	-----

Rentestand

Langlopende staatsobligaties ¹ ..	6,63		7,19
Aandelen: internationalen ²	3,4		
lokale ²	3,9		
Disconto driemaands schatkist- papier	5		5

¹ Aangepast voor kapitaalwijzigingen.

² Bron: Amsterdam-Rotterdam Bank.

Prof. Dr. C. D. Jongman

De Kas-Associatie is o.a. gespecialiseerd in vermogensbeheer. Een van de hierbij betrokken afdelingen verzorgt de

BELEGGINGSVOORLICHTING

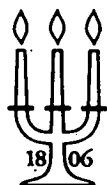
Op deze interessante afdeling is plaats voor een

MEDEWERKER leeftijd tot 35 jr.

die in overleg en nauwe samenwerking met andere medewerkers zelfstandig - zowel mondeling als schriftelijk - contact onderhoudt met onze cliënten over beleggingszaken.

Wij zoeken hiervoor iemand met een middelbare of daarmee te vergelijken opleiding, die beschikt over goede schriftelijke uitdrukkingsvaardigheid en ruime effectenkennis. Enige ervaring op het gebied van beleggingen is gewenst.

Uw sollicitatie kunt u richten aan onze Afd. Personeelszaken; het maken van een telefonische afspraak voor een oriënterend gesprek is mogelijk onder tel.nr. 227 227, toestel 257 of 275.

KAS-ASSOCIATIE N.V.
Spuistraat 172 Amsterdam-C.